



Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi

The Journal of International Social Research

Cilt: 4 Sayı: 18

Volume: 4 Issue: 18

Yaz 2011

Summer 2011

**DUDAK UYUMU AÇISINDAN SALTUK-NÂME'DEKİ EKLER**  
**"SUFFIXES IN SALTUK-NAME IN TERM OF LABIAL HARMONY"**

**Mediha MANGIR\***

**Özet**

Türkçenin en belirgin özelliklerinden olan ses uyumları, ünlülerin ve ünsüzlerin söz içinde sıralanma kuralları olarak nitelendirilebilir. Türkçede ünlüler arasında iki tür uyum vardır: Dilin durumuna göre kalın ve ince söylenen ünlüler arasındaki uyum, büyük ünlü uyumu/kalınlık-incelik uyumu/dil uyumu olarak adlandırılır. Dudakların durumuna göre düz ve yuvarlak çıkan ünlüler arasındaki uyum da küçük ünlü uyumu/düzlük-yuvarlaklık uyumu/dudak uyumu adını alır. Dudak uyumu, dil uyumuna göre Türkçenin daha sonraki devrelerinde ortaya çıkmış ve yaygınlık kazanmıştır. Eski Türkçe döneminde görülen dudak uyumu, Eski Anadolu Türkçesinde gelişimini durdurmuş, hatta gerileme göstermiştir.

Bu makalede, XVI. yüzyılda istinsah edilen Saltuk-nâme adlı eser, dudak uyumu açısından değerlendirilecektir. Ebü'l Hayr-ı Rûmî tarafından yazılan bu eser, Eski Anadolu Türkçesi döneminden sonra istinsah edildiği için dudak uyumunun gelişimi konusunda önemli veriler sunmaktadır. Bu çalışmada özellikle ekler, yuvarlaklaşma ve düzleşme olayları çerçevesinde incelenecek, eklerin ET ve EAT'deki durumları göz önünde bulundurularak metindeki şekilleri değerlendirilecek ve böylece 'dudak uyumu'nun gelişimi konusunda bir sonuca ulaşılabilecektir.

Anahtar Kelimeler: Saltuk-nâme, Dudak Uyumu, Ekler.

**Abstract**

Sound harmonies which are one of the most significant features of Turkish is often regarded as the rules sorting vowels and consonants in a word. There are two types of harmony amongst the vowels in Turkish: the harmony amongst the vowels uttered as back and front according to the language situation is called as major vowel harmony / back-front harmony/palatal harmony. The harmony amongst the vowels uttered flat and rounded according to the position of lips is called as minor vowel harmony/flatness-roundness harmony/ labial harmony. Labial harmony when compared with palatal harmony has emerged and become popular in the later periods of Turkish. Labial harmony which was popular in old Turkish period has stopped its development in old Anatolian Turkish and even showed regression.

The work "Saltuk-nâme" copied in XVI<sup>th</sup> century will be evaluated in terms of labial harmony in this article. This work written by Ebü'l Hayr-ı Rûmî provide important

---

\* Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Ortak Dersler Bölümü Türk Dili Öğretmeni.

data for the development of labial harmony since it was copied after old Anatolian Turkish period. In this study, suffixes will be examined especially in terms of flatness and roundness and their formations in a text by taking into account their positions in ET and EAT will be evaluated and thus a conclusion will be reached about the development of labial harmony.

**Key Words:** Saltuk-nâme, Labial Harmony, Suffixes.

## 1.Giriş

Türkçenin en belirgin özelliklerinden olan ses uyumları, ünlülerin ve ünsüzlerin söz içinde sıralanma kuralları olarak da anlaşılabilir. Türkçede uyumun temeli benzeşme olayıdır. Benzeşme, birkaç örnekte kalırsa ses olayı olarak nitelendirilir, ancak olay bütün kelimelere sirayet ederse uyum adını alır (Ergin 1993: 67). Türkçede ünlüler arasında iki tür uyum vardır: Dilin durumuna göre kalın ve ince söylenen ünlüler arasındaki uyum, büyük ünlü uyumu/kalınlık-incelik uyumu/dil uyumu olarak adlandırılır. Kalınlık-incelik uyumu, Türkçenin her devrinde çok sağlam ve yaygın olarak mevcuttur. Dudakların durumuna göre düz ve yuvarlak çıkan ünlüler arasındaki uyum da küçük ünlü uyumu/düzlük-yuvarlaklık uyumu/dudak uyumu adını alır. Dudak uyumu ise Batı Türkçesinin son devirlerinde özellikle Türkiye Türkçesinde sağlam olarak karşımıza çıkar (Ergin 1993: 70).

Bu makalede, XVI. yüzyılda istinsah edilen Saltuk-nâme adlı eser, dudak uyumu açısından değerlendirilecektir. Ebü'l Hayr-ı Rûmî tarafından yazılan bu eser, Eski Anadolu Türkçesi döneminden sonra istinsah edildiği için dudak uyumunun gelişimi konusunda önemli veriler sunmaktadır. Bu çalışmada özellikle ekler, yuvarlaklaşma ve düzleşme olayları çerçevesinde incelenecek, eklerin ET ve EAT'deki durumları göz önünde bulundurularak metindeki şekilleri değerlendirilecek ve böylece 'dudak uyumu'nun gelişimi konusunda bir sonuca ulaşılabilecektir.

## 2. Kaynak ve Dönem Özelliklerinin Tanıtımı

### 2. 1. Kaynak Tanıtımı

Bu çalışmada kullanılan kaynak, Bor Halil Nuri Bey Kütüphanesinde 17292 numarada kayıtlı, müellifi Ebü'l-Hayr-ı Rûmî olan iki ciltten ibaret "Saltuk-nâme"dir. Eser H. 985 (M. 1576) yılında Edirne'de istinsah edilmiştir. Bu nüsha eserin son iki cildini ihtiva etmektedir. Saltuk-nâme, destâni bir kişilik olan, Türk milleti üzerinde etkisi uzun süre devam eden Sarı Saltuk'un menkıbeî hayatını anlatır.

Sarı Saltuk, eldeki verilerden anlaşıldığı kadarıyla XIII-XIV. yüzyıllar arasında yaşamıştır. (Selçuk 1985: 71) Sarı Saltuk ile ilgili bilgileri İbn Batuta'nın seyahatnamesinde, Hacı Bektaş-ı Velî Velâyet-nâmesi'nde ve Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'nde bulabilmek mümkündür (Akalin 1989: 229-234).

Sarı Saltuk'un menkıbelerinin toplanıp kitap haline getirilmesini Fatih Sultan Mehmet'in oğlu Cem Sultan sağlamıştır. Babasının Acem seferi sırasında Edirne'de bulunan Cem Sultan, buradaki halktan Sarı Saltuk'un menkıbelerini dinler ve çok beğenir. Bunun üzerine kayıtlarda hakkında bilgiye rastlamadığımız Ebü'l-Hayr-ı Rûmî'den bu sözlü menkıbeleri toplayıp kitap hâline getirmesini ister (Akalin 1987: XXXV). Ebü'l-Hayr-ı Rûmî de kitabın yazımına H.878 (M. 1473)'de başlar, H. 885 (M. 1480)'te kitabı tamamlar (Akalin 1987: XXXVI).

Eserin tamamı üç ciltten oluşur. İlk ciltte Sarı Saltuk'un çocukluğu, yetişmesi, savaşları, Kırım'a, Mekke'ye, Habeşistan'a ve Hindistan'a yaptığı serferleri yer alır. İkinci ciltte Türkistan'da, Rumeli'de ve Şahmaran ülkesinde yaptığı savaşlar ve gösterdiği yararlılıklar anlatılır. Son ciltte ise Müşrik ve Magrib seferleri, cinlerle, cadılarla savaşları ve Osman Gazi ile karşılaşması yer alır (Akalin 1987: XXXVI- XXXVII).

Saltuk-nâme'nin altı nüshası olduğu bilinmektedir (Demir 1998: 58-61). Bu makalede Bor nüshası (B nüshası) esas alınmıştır.

## 2.2. Dönemin Özellikleri

Bu makaleye kaynaklık eden 'Saltuk-nâme'nin dil ve imlâ özelliklerinden yola çıkarak dönem hakkında genel de olsa bir sonuca varılabilir.

EAT'nin son dönem metinlerinde yavaş yavaş terk edilmeye başlayan hareke sistemi, XVI. yüzyılda istinsah edilen Saltuk-nâme'nin B nüshasında da görülmez. Eserin geneli harekesizdir. Ancak çok nadir olarak 'tenvin, med, şedde' gibi hareketlerle karşılaşmak mümkündür. Bu özellik Saltuk-nâme'nin diğer nüshalarında da görülür. Bu durumda ünlüleri karşılamak üzere '*huruf-ı imlâ*' (Korkmaz 1995: 491) denilen ا, و, ی gibi ünlü işaretlerine başvurulmuştur.

Saltuk-nâme, müellifi tarafından XV. yüzyılın ikinci yarısında yazıldığından elde bulunan nüshalar çoğunlukla EAT döneminin özelliklerini yansıtır. Ancak, nüshalar bir yüzyıl kadar sonra istinsah edildiği için, bunlarda Orta Osmanlıcanın izlerini de görmek mümkündür. "*Türkiye Türkçesinin fonolojik gelişmesinde en mühim bir devreyi Orta Osmanlıca teşkil eder. Fonolojik gelişmeden kastımız, bilhassa dudak uyumunun gelişme sürecidir.*" (Develi 1995: 1) İşte bu gelişmenin Saltuk-nâme'de ilk tespit edildiği yer eklerdir. Saltuk-nâme'deki eklerin birçoğu, EAT döneminden farklı olarak çok şekillilik gösterirler. Lars Johanson bu görüntüyü 'tepkime fenomenleri' (= *reaction phenomen*) olarak tanımlar. (1981: 151-156)

SN'nin Bor nüshasında, ekler çoğunlukla ortak bir görüntü sergiler. Düz ünlülü tabanlardan sonra herhangi bir ekin yuvarlak şekli, yuvarlak tabanlardan sonra da bu ekin düz ünlülü şekli tespit edilir. Bu durumu 3. tekil kişi iyelik ekinden örneklendirirsek:

bögrine (36a-6)	dilünden (74b-8)
burcu (64a-7)	başundan (110a-10)
gözine (113b-15)	malu (75b-3)
Uyumlu görüntü de veren bildirme ekinin çeşitliliğinden örnekler:	
zehîrdür (8b-14)	bizümdür (65b-1)
degüldir (19a-11)	yirdendir (15a-6)
budur (15a-5)	yaşıldur (37a-5)

Bunun yanında, kökten bir uyum olarak kabul edilen dil uyumu (büyük ünlü uyumu) da Saltuk-nâme'de EAT döneminde olduğu gibidir, farklı bir durum görülmez. EAT'nin yaygın eğilimi olan 'yuvarlaklaşma' da metinde bir hayli örnekle karşımıza çıkar.

EAT metinlerinde, özellikle nesirde, dil oldukça sadedir. Yabancı kelimelerin yoğunluğu dönemin sonlarına doğru ve nazımda kendini hissettirir. EAT, yazıda konuşma dilini temel aldığı gibi o günün ağız ayrılıklarını da ortaya koyar (Korkmaz 1995: 492). Saltuk-nâme de, halkın konuştuğu dili esas alan sade nesir ile yazılmıştır. Söz varlığı açısından zenginlik, anlatım gücü, cümle yapısının akıcılığı, deyimlerden ve atasözlerinden fazlasıyla yararlanma bu eserin diğer önemli dil özellikleridir (Akalın 1995: 48). Bu özellikler de yine EAT dönemiyle örtüşmektedir.

XV. yüzyılın ikinci yarısında yazılıp XVI. yüzyılda istinsah edilen Saltuk-nâme, bir geçiş devri metni özelliği gösterir. Çoğunlukla EAT dönemini yansıtan bu metin, özellikle dudak uyumu açısından EAT'den farklı bir yapı gösterir. Bu farklılık da uyuma geçişi yansıtan eklerde görülür.

### 3. Dudak Uyumu Açısından Ekler

Dudak uyumu Türkçe kelime köklerinde olduğu gibi eklerinde de dil uyumu kadar çizgiselliğini koruyabilmiş sağlam bir kural değildir.

Orhon Türkçesinde düzlük-yuvarlaklık (dudak) uyumunun henüz ilk gelişme safhasında olduğu görülür (Tekin 2000: 55). Bu uyum ara ara yerleşmiştir. Kelime tabanlarındaki yuvarlak ünlülerden sonra /-ı/, /-i/ bağlantı ünlüsünün /-u/, /-ü/'ye dönüşmesi dudak uyumunun uygulama alanını gösterir (Gabain 1988: 33). Bu ünlüler yazıda çoğunlukla gösterilmemiştir, ancak birkaç kelime gösterilmesi uyumun varlığı konusunda büyük bir ipucu verir:

'karluk-u-g: Karlukları' (KT K2)

'kunç(u)y-u-g: prensesi' (KT D20)

'ög-ü-m: annem' (IB 58) (Tekin 2000: 55).

Bunun dışında KVK türündeki eklerin de uyuma girdikleri görülür. Bu ekler; olumlu sıfat eki {+IXG}, {+IXK}, 1. ve 2. kişi tekil ve çoğul görülen görülen geçmiş zaman ekleri ile yer ve yön zarfları eki {+DXn}dir. (2000: 56)

Eski Anadolu Türkçesinde eklerin genel yapısı değerlendirildiğinde, bir yuvarlaklaşma olayının varlığı dikkati çeker. EAT'de kelime tabanlarında karakteristik bir özellik olarak görülen bu olay eklerde de kendini hissettirir. Daha çok dudak ünsüzlerinin etkisiyle ek ve bağlantı ünlülerinde meydana gelen yuvarlaklaşma, analogi yoluyla dudaksız olmayan ünsüzlerin çevresinde de görülür

'yoldaş-u-m, gald-ü-m, ağırla-y-up, kıl-ayum, saç-alum, gözlär-üm' vb (Mansuroğlu 1998: 251).

Bu örneklerdeki ek ünlülerinin yuvarlak olması yanlarında bulunan dudak ünsüzleriyle açıklanabilir. Ancak dudak ünsüzlerine komşu olmayan bazı ünlülerin de analogi yoluyla yuvarlaklaştıkları görülür:

'kulağ-u-ñ, şah-u-ñ, kişi-nüñ, etmäg-ün'vb (Mansuroğlu 1998: 251).

Zeynep Korkmaz, "Eski Anadolu Türkçesinde İmlâ ve Fonoloji Bağlantısı Üzerine Notlar" (Korkmaz 1995: 491-508) makalesinde EAT'de dudak uyumunun ancak dönem sonuna doğru kendini hissettirdiğini belirterek uyum bozukluğuna kelime kök ve eklerinden örnekler verir. Kökler için:

eyü, gendü, incü, degül, dilkü, ılduz, bulıd vb. örneklerini verir.

Eklerle ilgili olarak da iki gruptan söz eder:

1. -uñ/-üñ ilgi hali, -um/-üm 1. şahıs iyelik eki, -lu/-lü, -suz/-süz sıfat ekleri, -ğu/-gü fiilden isim yapma eki, -u/-ü, -up/-üp zarf-fiil, -duk/-dük partisip eklerinde görüldüğü gibi kelime kök ve tabanlarına hep yuvarlak şekilde gelen ekler.
2. -ı/-i yükleme hali, -çı/-çi meslek eki, -dı/-di, -muş/-miş geçmiş zaman ekleri gibi yuvarlak kök ve tabanlara hep düz şekilde eklenen ekler (Korkmaz 1995: 495).

Faruk Kadri Timurtaş da ekleri üç ayrı başlıkta inceleyip, eklerle ilgili o döneme ait metinlerden örnekler vermiştir:

1. Ünlüsü aslında yuvarlak olan ekler
2. Ünlüsü sonradan yuvarlaklaşmış ekler
3. Düz ünlü taşıyan ekler (Timurtaş 1994: 32-40).

Lars Johanson, önce ET'deki (Old Turkic) ekleri sınıflandırmış, daha sonra da EAT'deki (Old Anatolian Turkish) ekleri anlatmıştır. Buna göre ET'deki ekler:

1. Dudaksıl (yuvarlak) olmayan ünlülü ekler (düz ünlülü ekler): {i} ya da {I} ile gösterilir. '-miş, -(s)i, -çi vb.'
2. Dudaksıl (yuvarlak) ünlülü ekler: {W} ya da {U} ile gösterilir. '-tWr, -dWQ vb.'
3. Dört tane ünlü alternatifi olan ekler: {°} ya da {X} ile gösterilir. '{°}m, (°)l vb.' (Johanson 1981: 151)

Bu ayrıma göre ET'de dudak uyumunun pek çok örneğiyle karşılaşmak mümkündür. EAT'ye gelindiğinde bu uyumda bir gerileme görülür. Bu dönemde bazı eklerin uyuma aykırı şekilleri ortaya çıkmıştır. EAT'ye dönem olarak yakın olan Çağataycada, genel anlamda ET'nin ünlü sistemi korunurken Anadoludaki bu değişimin sebebi bazı fonetik benzeşmeler ve andırmalara bağlanabilir (Brendemeon 1980: 224-225).

ET'de X ile ifade edilen dört alternatifli ekler, EAT'de ya hep yuvarlak (U) ya da düz (I) sınıfa geçmişlerdir. Bunun yanında ET'deki U eklerinin bazısı I, I eklerinin bazısı da U'ya dönüşmüştür. Dört alternatifli eklerin (X) ve düz ünlülü eklerin (I) yuvarlaklaşmasında (U) yani X > U ve I > U değişmelerinin büyük bir kısmında dudak ünsüzlerinin yuvarlaklaştırıcı etkisi vardır. Bütün bu değişmeler dudak uyumunun bozulmasına neden olduğundan dudak ünsüzüne komşu olmayan X sınıfı ekler de ünlü sisteminin dengesi açısından düzleşerek I sınıfına geçmişlerdir. (Brendemeon 1980: 226)

Bütün bunlara dayanarak, EAT döneminde, ET'nin dört ünlü alternatifi bulunan X ({°}) sınıfı eklerinin ikiye ayrıldığı sonucuna ulaşılır. Bu X sınıfı eklerin bir kısmı I sınıfına geçerken çoğu da U sınıfına dahil olur. Böylece, Johanson'un ET'deki ek tasnifinin ardından EAT'deki ek tasnifi incelenebilir:

1. { i }'yi koruyan ekler (I sınıfı ekler)
2. { W }'yi koruyan ekler (U sınıfı ekler)
- 3a. Yuvarlak ünlülü ekler
- 3b. Düz ünlülü ekler < {°} (Johanson 1981: 251)

Üçüncü gruptaki ekleri somutlaştırmak için yuvarlak ünlülü kısma örnek olarak 1.tekil iyelik eki verilebilir:

<u>ET</u>	<u>EAT</u>
-(ı)m	
-(i)m	-(u)m
-(u)m	-(ü)m
-(ü)m	

Düz ünlülü ekler için de isimden isim yapım eki {IK}örnek gösterilebilir:

<u>ET</u>	<u>EAT</u>
-l(ı)K	
-l(i)K	-l(ı)K
-l(u)K	-l(i)K
-l(ü)K	

Bütün bunların yanında, EAT'nin ilk döneminden itibaren, çok az da olsa, dudak uyumuna aykırı düşmeyen yapılarla da karşılaşılır: 'doğru-luk, yoh-luk, yoldaş-ı-m, et-dik, gir-ip, gäl-ip vb.' (Mansuroğlu 1998: 252)

XV. yüzyıldan itibaren uyuma boyun eğen örneklerin sayısında önemli bir artış görülür. Hatta bu dönem metinlerinde uyumsuz örneklerle uyumlu örneklerin bir arada olmaları ayrı bir dikkat konusudur.

Mustafa Özkan'ın incelediği 'Gülistan Tercümesi'nden (1993) alınan örnekler bu çift şekilliliği kanıtlar niteliktedir:

devletlen-üp (29b-12), diy-üp (68a-3)

az-ıp (29b-5), al-ıp (31b-3)

diley-ü (59a-10), söyley-ü bilem (51a-10)

al-ı bilmek (55b-8), sal-ı virmişler (48b-4)

bünyad-ı (18b-1), el-i-ni (2b-7)

ev-ü-ne (15b-7), oğl-u-nı (63b-8) (Özkan 1993: 98-108)

Hayati Develi ve Musa Duman'ın üzerinde çalıştığı bir XVII. yüzyıl metni olan 'Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde tespit edilen örnekler de uyum sürecinin gelişmiş safhasının göstergeleridir:

ak-ıd-; kork-ud- vb.

akçe-dir, erler-dir; yok-dur, meşhur-dur vb.

bil-dir-, aç-dır-; bul-dur-, dol-dur- vb. (Develi 1995: 70-77)

ET'de görülüp EAT'de bozulmuş olarak karşımıza çıkan dudak uyumu, örneklerle tespit edildiği üzere, yine bu dönem içerisinde gelişimini az da olsa devam ettirmiştir. Bu süreç, Orta Osmanlıca devrinin sonları olan XVIII. yüzyılda tamamlanmıştır (Brendemoen 1980: 227). Ancak bu gelişimin bir çizgisellik takip ettiği söylenemez. Bu dönem metinlerinde, I sınıfı eklerin düz ünlülü tabanlardan sonra yuvarlak, U sınıfı eklerin ise yuvarlak ünlülü tabanlardan sonra düz ünlülü görüntü vermesi istikrarsızlığın belirtisidir. Johanson, bu çift şekilliliği 'tepkime fenomenleri (= reaction phenomenon)' (1981: 152) olarak adlandırır ki bu, gelişme düşüncesine ters düşmektedir.

Buna dayanarak, Johanson aynı makalede dudak uyumunun gelişmesinde görülen düzensizlikleri açıklamak amacıyla bir gelişme şeması sunar:

**R safhası → I safhası → A safhası**

R safhası (Relevant), başlangıçtaki orjinal olan yapıyı temsil eder. A safhası (Angleichung) (Develi 1995: 62) ise eklerin dudak uyumuna boyun eğdikleri safhadır. Angleichung, Almanca 'benzeşme, tam benzeşme' anlamındadır. Genel olarak R'den A'ya bir doğrudan geçişin olduğu kabul edilse bile Johanson bu iki safha arasında bir I (Indifference) safhasından bahseder. Ayrımsızlık (1995: 63) safhası olarak çevrilen bu safha düzensiz yapıları yani tepkime fenomenlerini açıklar.

"Indifferenzstufe şeklinde adlandırdığı orta evrenin en bariz belirtilerinden bir tanesi, uyuma tabi olan ve olmayan biçimlerin yan yana kullanılmasıdır bu evrede ek ünlüsünün niteliği önemli olmadığından dil tarihinde herhangi bir dayanağı olmayan olsun (ÖT olsun) gibi biçimlere de rastlamak mümkündür." (Brendemoen 2000: 39-40)

Brendemoen ve Johanson'un da ifadelerine dayanarak, ayrıca XV., XVI. ve XVII. yüzyıllardan kalma çeviriyazılı metinlerin ışığında yuvarlak ünlü grubuna ait eklerin, düz ünlülü eklerden çok önce ünlü uyumuna bağlanmaya başladıkları, düz ünlülü eklerin bu süreci daha sonra yaşadıkları anlaşılmaktadır (Brendemoen 2000: 37).

Bu çalışmaya malzeme olan 'Saltuk-nâme'de de bu düzensiz yapıların çokluğu dikkati çeker. Eklerin tasnifinde, yeri geldikçe bu yapılar üzerinde durulacaktır.

#### 4. Saltuk-nâme'deki Ekler\*

##### 4. 1. I. Sınıftaki Ekler

##### 4. 1. 1. {+CI}: (< EAT + CI < ET + çI)

İsimden isim türeten bu ek ET döneminde daima düz ünlülüdür: 'añçI, oruçI, yadçI vb.' (Gabain 1988: 43). EAT'de de bu düz şekil korunmuştur. İmlâsı klişe olarak Arap yazısını bırakana kadar aynı şekilde devam etmiştir: 'yolçI, okçI, yağmacı vb.' (Timurtaş 1994: 77) SN'de de ekin bu düz şekli (+CI) tespit edilmiştir.

Bir düğün varmış düğünci (دوکنجی) suretine girüp... (SN B73a-7)

...ahir babasına muştucılar (مشتجی) gelüp kızın görüp... (SN B15b-11)

##### 4. 1. 2. {+ (s)I}: (< EAT + (s)I < ET +(s)I)

ET'de ek hep düz ünlülüdür: 'ödi, uluğI vb.' (Gabain 1988: 44) EAT döneminde de ek daima düz ünlülüdür: 'kapusI, binasI vb.' (Timurtaş 1994: 38)

Ek, SN'de ünlüyle biten kelimelere {+sI}, ünsüzle bitenlere de {+I} şeklinde eklenmiştir. Ekin düz kök ve gövdelere yuvarlak {+U}, yuvarlak kök ve gövdelere ise düz {+I} şekliyle eklendiği görülür.

##### - Ünsüzle biten kelimelerden sonra

##### Taban ünlüsünün yuvarlak, ek ünlüsünün düz olduğu şekil:

...gördi ki ağzından burnından (بورنیدن) kan atılır. (SN B49b-4)

Ol kişinüñ gözine (کوزینه) dursın. (SN B113b-15)

Ahmet huzurına (حضورینه) vardı. (SN B10b-13)

Samadıyya'nuñ oğlı (اوغلی) birle ol kapuya geldiler. (SN B88b-16)

Server anların sonına (صوکینه) kaldı. (SN B81a-2)

Yanmaç begi Raston anuñ üstinde (اوستینده) idi. (SN B110a-4)

##### Taban ünlüsünün düz, ek ünlüsünün yuvarlak olduğu şekil:

Şomlğından böyle olup devlet başuñdan (باشوندن) gitti. (SN B110a-10)

...bir nefes dilüñden (دیلوکدن) koma diyüp... (SN B74b-8)

Samadıyya'ya elü (الو) \*bağlu getürdiler. (SN B36b-7)

...dahı tizde girü himmetüñde (همتوکده)... (SN B6b-13)

...gaziler dahı malü (مالو) ve esbābyla gemilere girüp... (SN B75b-3)

\* Eklerin tasnifinde, Hayati Develi'nin (1995) uyuma tâbi olma sırasına göre yaptığı sınıflandırma dikkate alınmıştır.

\* Kelime düz ekli olarak da tespit edilmiştir. elinüñ (الینوک) (82a-9)

- Ünlü ile biten kelimelerden sonra:

- ...atasınuñ (اتاسينوڭ) kılıçla boynın urdı. (SN B23a-1)  
...ol turan canavarlar kamusı (قموسي) tār-mār oldılar. (SN B61b-14)  
‘Üngür Meliki korkusından (قورقسیندن) hisāra girdi. (SN B27a-1)  
Māzenderān’ıñ gün toğusından (طوغسیندن) Sistan cānibine... (SN B95a-10)  
Ol iki kâfirin ölüsün (اولسینه) getürdiler. (SN B79b-6)

4. 1. 3. {-mİş}: (< EAT -mİş < ET -mİş)

Öğrenilen geçmiş zaman eki, ET’de yaygın olarak düz şekildedir (-mİş). Ancak nadiren -mUş şekli de görülür: ‘yazınmış, yarlıkamış, ağazlanmış vb.’ (Gabain 1988: 81) EAT’de ek hep düz ünlülü olarak görülür: ‘düşmişsin, itmişsin, eyitmiş, bitmiş, düzmişler vb.’ (Gülsevin 1997: 82) Ek metinde de bu özelliğini sürdürmektedir.

- Baba diyü ad komışlar (قومیشلر). (SN B18a-8)  
...bu Saltıh sizi ne yavuz korkutmış (قورقتمیش). (SN B30b-16)  
Kırk keşîş ki katı okumışlar idi (اقومیشلرایدی). (SN B12b-16)  
...ol kırk ruhbanlar Müslümānlar olmışlardı (اولمیشلردی). (SN B13b-12)  
Süleyman Nebî dîvlere uydurmuştu (اويدرمیشدی). (SN B6b-5)  
...garîm yaratmış (یرتمیش) didi. (SN B1b-11)

4.2. II. SINIFTAKİ EKLER

4. 2. 1. {+Dİr}: (< EAT +dUr, +durur < ET tur-ur)

Bildirme eki +Dİr’in ekleşmesi EAT döneminde görülür. Yine bu dönemde ekin dur-fiilinden gelen -durur şekli de mevcuttur ve nisbeten fazladır. Bu dönemde ekin hep yuvarlak şekli kullanılmaktadır: ‘nādān durur, yıl durur; senüñdür, güneşdür vb.’ (Timurtaş 1994: 33, 111) SN’de ise ekin düz ve yuvarlak şekilleri bulunmaktadır:

-Taban ünlüsünün düz, ek ünlüsünün yuvarlak olduğu şekil:

- Saltıh ne yaramaz adamdur (ادمدور). (SN B29b-10)  
‘Acemler ile Hind arasındadur (اراسینده دور). (SN B49a-2)  
Rusān anda begdür (بكدور) ol saña... (SN B36b-10)  
Nedür (ندور) bu saç sakal niçün giderdüñ? (SN B87b-13)  
...öte canibinde iki tağ var yaşıldur (یشلدور). (SN B37a-5)  
...tabîb getürdiler gördiler zehîrdür (زهیردور). (SN B8b-14)

- Taban ünlüsünün yuvarlak, ek ünlüsünün düz olduğu şekil:

- Bir kızım aña virdüm güyeğümdür (کویکمدير). (SN B46b-2)  
... gāzilerinüñ ocağı olısdur adnü’l-arz budır (بودیر). (SN B15a-5)  
Bu da Türkdür (ترکدير) ve ammā ‘Arab adına ‘Arab dilince... (SN B31a-3)

- Taban ve ek ünlülerinin yuvarlak olduğu şekil:

- Bu çerag bizümdür (بزمدر). (SN B65b-1)



- Dîn Muhammed dînüdüür (ديندور). (SN B65b-10)  
- **Taban ve ek ünlülerinin düz olduğu şekil:**  
...ve biri Tuna kenarında Baba'dır (بابادير). (SN B23b-7)  
Anuñ ölümü benüm elümededir (المدهدير) didi. (SN B13a-10)  
Bu kişi pes eyitti adıñ nedir (ندير). (SN B19a-9)  
...da'vet idüp sordı bu ne karañulukdır (قره كولىقدير)\* didi. (SN B38a-12)

#### 4.2. 2. {-DIQ} Partisip Eki: (< EAT -dUK < ET -DUK)

Ek, ET'de U sınıfı (yuvarlak) ekler arasındadır: 'barduk yirdä, iŝitmedük at kü, küç birdük için vb.' (Gabain 1988: 82-83) Ek EAT döneminde de bu görüntüsünü muhafaza etmiştir: 'gördüğü düşi, bulduğu lezzet ile, kılduğunuz namazlar vb.' (Gülsevin 1997: 123) Metinde ekin iki şekilli örnekleriyle de karşılaşılır:

##### -Taban ünlüsünün düz, ek ünlüsünün yuvarlak olduğu şekil:

- ...kâfirden alduguñuz (الدوغنز) elüñüzde... (SN 46b-1)  
...kim idüğün dahı bilmedüğüme (بيلمدوگمه) kim... (SN B30b-11)  
...ol evren didüğümüz (ديدگموز) canavar... (SNB22b-1)  
Saltıh tutup öñüme geldüğün (گلدوگین) görsem ki... (SN B30b-3)  
Şerif yaktuğı (ياقدوغي) çerağa söyündürmek istedi. (SN B65a-15)

##### - Taban ünlüsünün yuvarlak, ek ünlüsünün düz olduğu şekil:

Metinde yuvarlak kök veya gövdelerden sonra ek ünlüsünün gösterilmediği tespit edilmiştir. Bu durumda ekin okunmasında düz ünlü tercih edilmiştir.

- İblis dahı durdığı (دوردغي) yirden nâ-bedîd oldu. (SNB61b-8)  
Gördüğinden (گوردگیندن) haber virdi, eyitti... (SN B1a-5)  
Tâ kim hân oldığı (اولدغي) yire yitişti. (SN B2b-7)  
'Acaf-ı la'ın helâk oldığının (اولدغین) Tekür işitti. (SN B8a-6)

#### 4.2. 3. {-DUR-} Faktitif Eki: (< EAT -DUR- < ET -DUR-)

ET'de ekin sadece yuvarlak ünlülü şekli tespit edilir: 'aktur-, yidür-, amriltur- vb.' (Gabain 1988: 60) EAT'de de ekin U sınıfı ekler arasında olduğu görülür: 'bildür-, birikdür-, daldur- vb.' (Gülsevin 1997: 139) SN'de ekin Johanson'un tepkime fenomenine uygun düşen düz şekli de mevcuttur:

- ...göz açturmayup (اجدرميوب) düşmana su akar gibi koyuldılar. (SN B97b-12)  
...öldürmege dahı kıymamış yabana bırakturmuş (برقدورمش). (SN B15b-7)  
Divân içine gire kendüyi bildüre (بيلدوره). (SN B47b-13)  
Boğdan'ı baña tutsun getürsün (گترسون). (SN B20a-10)  
...yohsa anı öldürürem (اولدررم) didi. (SN B20a-10)  
...şerbetler ezdiler her kişiye üleştürdiler (اولشدوردیلر). (SN B21a-15)

Metinde ekin düz şeklini yuvarlak kök veya gövdelerde görmek mümkündür.

\* Bu kelimeye, yuvarlak ünlülü ek geldiği de tespit edilmiştir: karañulukdur (قره كولىقدور)

(SN B38a-11)

Siz bizi öldürdünüz (اولدیردکز) biz sizdeñüz...

(SN B31a-14)

#### 4.2. 4{-Ur-, -Ar-} Faktitif Eki: (<EAT Ur //Ar < ET Ur // Ar)

Ek ünlüsü ET'de çeşitli şekillerde görülür. Birçok yerde /U/, seyrek olarak /A/, çok az da /I/ olarak tespit edilir: 'ölür-, basur-, kitâr-, kâlır- vb' (Gabain 1988: 60) EAT'de ise düzgeniş şekli bazı yerlerde kullanılmış, dar şeklinden ise yuvarlak olan ünlülü olan /U/ yaygınlaşmıştır: 'çıkardı, gidermiş, kapardı; artırdı, bitürdü, geçürdüm vb.' (Timurtaş 1994: 116-117) Metinde ise ekin çoğunlukla yuvarlak şekli tespit edilmiştir:

Endriyye yolından bir toz belürdi (بلوردی). (SN B43a-2)

Gubârı felege çıktı belürsüz (بلورسیز) dahı oldı. (SN B111a-4)

...helvâ bişürdiler (بشوردیلر) yidiler. (SN B10b-15)

Şerîf bitürmege (بتورمه) kasd idesin. (SN B8a-8)

Ebü'l-Mü'ezz'e degüresin (دکور هسین) kim... (SN B92b-7)

...ri 'ayet iderdi yedürdi içürdi (ایچوردی). (SN B36b-6)

Şerîf anlardan kayurmadı (قیورمدی) anda dahı... (SN B33a-12)

#### 4.2. 5. ŞAHIS EKLERİ

##### 4.2.5.1. Birinci Tipteki Şahıs Ekleri

###### 4.2.5.1.1. {+(°)m} 1. Teklik Şahıs Eki:

Birinci tipteki şahıs ekleri, şahıs zamiri kökenlidirler. Bu ekin gelişimi de,

ben / men > -van / ven            -vam / vem > -an / en

-am / em > -ın / in, -ım / im şeklindedir.\* (Ergin 1993: 268)

ET'de şahıs zamirli çekim görülür: 'kazğanur **men**, tüşäyük **men** vb.' (Gabain 1988: 80-81) XV. yüzyıldan itibaren bu zamirin artık ek şekilleri (-vAn, -Am, -In, -m) görülmeye başlar: 'mukır **ven**, bilür **ven**, görür **ven**, kesmez **ven**, mestem, nâzıram, koşmışam, duram, kılmayam' (Timurtaş 1994: 110-127) SN'de de ekin EAT'deki bu şekilleri tespit edilmiştir:

...ben onlara idecegüm bilürem (بیلورم). (SN B33b-9)

Harcenevân'dan gelürem (کلورم) adum Mesîh'dür. (SN B12a-2)

Saltîh meydanına ben giderüm (کیدرم)... (SN B7b-14)

Yâ Bânü anı isteyü giderüm (کیدرم) didi. (SN B57b-4)

...yohsa anı öldürürem (اولدررم) didi. (SN B20a-10)

...gâfil anda dururken varıp anı basup tutarum (دوترم). (SN B42b-4)

...ben bunda yaturam (یتورم) oğıl didi. (SN B27a-14)

###### 4.2.5.1.2. {+sIN} 2. Teklik Şahıs Eki

ET'de ek, şahıs zamiri 'sân' şeklindedir: 'bayuk **sân**, sakınyuk **sân**, özgurgay **sân** vb.' (Gabain 1988: 81-82) Ek, EAT'de artık ekleşerek +sIn şeklini almıştır: 'dimişsin, sevinürsin, kalmazsın vb.' (Timurtaş 1994: 123-125) Metinde ek çoğunlukla düz şekliyle tespit edilmiştir:

\* Ekin gelişim çizgisi için Develi 1995: 79'dan yararlanılmıştır.

- ...fukarayı daima ağladursın (اغلدورسين). (SN B11a-16)
- ...anuñ sihrine aldanursın (الدنورسين) bize dahı... (SN B75a-7)
- Server ne kişisin kandan gelürsın (کلورسين). (SN B68b-12)
- ...yoksa helāk olursın (الورسين). (SN B1a-6)
- Müslümān olur mısın (الورمسين) yoksa başıñı... (SN B8b-1)
- ...sen seni bu dünyada bir kişi mi sanursın (صانورسين)? (SN B33a-2)

#### 4. 2. 5. 1. 3. {+Uz} 1. Çokluk Şahıs Eki

ET'de zamir henüz ekleşmemiştir. 'tezer **biz**, korkur **biz** vb.' (Tekin 2000:187) EAT'de ise ekleşme tespit edilir. 'ograruz, indirürüz, inanuruz vb.' (Gülsevin 1997: 93) Bu ek de diğer şahıs zamirlerinden çıkan ekler gibi gelişmiştir:

biz > -vuz / vüz > -yuz / yüz > -uz / üz > -ız / iz (Korkmaz 1989: 43-65)

##### - Taban ünlüsünün düz, ek ünlüsünün yuvarlak olduğu şekil:

- ...biz size kapu açamazuz (اجامزوز) kim... (SN B86b-7)
- ...anlar eyittiler hep îmān getürevüz (کتوره وز). (SN B14a-13)
- Server karañulığa giderüz (کیدروز). (SN B38a-10)
- ...bundan yüz suyla gidevüz (كیده وز). (SN B69b-16)
- İslām dinine girmişüz (کیرمشوز) Müslümānlar beklerüz. (SN B79a-10)
- Saltıh gelür ise ceng iderüz (ایدروز) didiler. (SN B108a-13)
- Allah emrinsüz hareket itmezüz (ایتمزوز). (SN B90a-5)

##### - Taban ünlüsünün yuvarlak, ek ünlüsünün düz olduğu şekil:

Ekin düz şeklinin, yuvarlak ünlüyle biten tabanlara eklendiği görülmektedir.

- ...helāk olurız (الوریز) didi dahı tiz... (SN B25b-2)

#### 4. 2. 5. 1. 4. {+sIz} 2. Çokluk Şahıs Eki

Bu ekin de gelişim çizgisi 1. çoğulda olduğu gibidir. Metinde ekin düz şekilleri tespit edilmiştir:

- Tekür'e vardı eyitti ne durursız (درورسيز). (SN B64b-6)
- ...ve hem kandan gelürsiz (کلورسيز) didi. (SN B50a-14)
- ...eğer biñ biñ gelürsiz (کلورسيز) gelüñ. (SN B65b-11)
- Hastaların ve masumların öldürmen kanlı olursız (اوليرسيز). (SN B109b-11)

#### 4. 2. 5. 2. İkinci Tipteki Şahıs Ekleri

İkinci tipteki şahıs ekleri iyelik kökenlidir. Bu ekler görülen geçmiş zaman ve şart çekiminde kullanılmaktadır. Burada ekin rahat görülmesi için görülen geçmiş zaman şekli örneklendirilmiştir.

##### 4. 2. 5. 2. 1. Görülen Geçmiş Zaman Ekleri

###### 4. 2. 5. 2. 1. 1. {-dUm} (< EAT -DUm < ET -D°m) 1. Teklik Şahıs Eki :

Ek ünlüsü ET'de dudak uyumuna tâbi görünmektedir: 'yabrıtım, ötündüm vb.' (Tekin 2000: 183) EAT'de /m/ dudak ünsüzü dolayısıyla U sınıfı ekler arasında yuvarlak şekliyle

kullanılır: 'kaldük, daldük, eyledük, gördük vb.' (Gülsevin 1997: 89) SN'de de ek iki şekliyle mevcuttur:

**-Taban ünlüsünün düz, ek ünlüsünün yuvarlak olduğu şekil:**

- ...şol kadar aradüm (ارادوم) bulımadum. (SN B38a-15)  
...öldürme hatamı bildüm (بیلدوم) didi. (SN B36b-8)  
...ben dahı çıktum (جیقتوم) ılgar ittüm. (SN B6b-12)  
Tekür ben bir tedbır eyledüm (ایلدوم). (SN B53a-2)  
...ben islām dinine girdüm (گیردوم). (SN B6b-10)  
...uş divānına Tekür'İN gittüm (کیتدوم). (SN B50a-8)  
...ben kim ra'dım uş yitiştüm (یتیشدوم). (SN B76b-9)

**-Taban ünlüsünün yuvarlak, ek ünlüsünün düz olduğu şekil:**

- ...birez gittüm girü döndim (دونديم). (SN B38b-3)  
Türk eline düştim (دوشديم) didi. (SN B72a-8)  
Bir 'aceb nesne gördim (گورديم). (SN B37a-9)  
Gaziler bir düş gördim (گورديم) 'acemdir. (SN B43a-4)  
...rahibden ben korktım (قورقديم) idi. (SN B49b-6)  
Düz kökten sonra ekin düz şekli de tespit edilmiştir.  
...bir makama vardım (وارديم) gördim. (SN B38b-1)

**4. 2. 5. 2. 1. 2. {-dUñ} ( <EAT -dUñ < ET -D°ñ ) 2. Teklik Şahıs Eki:**

ET'de ek uyuma boyun eğmiş görünür: 'boltuñ, bultuñ, yägädiñ vb.' (Gabain 1988: 80) EAT devresinde de ekin /ñ/ etkisiyle yuvarlaştığı tespit edilir: 'bildüñ, añladuñ, kıldurduñ vb.' (Gülsevin 1997: 89) Ek, SN'de iki şekliyle görülür.

**- Taban ünlüsünün düz, ek ünlüsünün yuvarlak olduğu şekil:**

- Yā Saltıh beni dahı sen bilmedüñ (بیلمدوك). (SN B61b-5)  
...bir su olsa didüñ (دیدوك) idi. (SN B76a-11)  
...ne katı egledüñ (اكلندوك) didi. (SN B41a-12)  
Yā Saltıh bu yire niye geldüñ (كلدوك). (SN B56b-5)  
...kendü bilüne iş işledün (ایشلدوك). (SN B110a-9)  
Yā Rahib neyledüñ (نیلدوك) didi. (SN B72a-16)

**- Taban ünlüsünün yuvarlak, ek ünlüsünün düz olduğu şekil:**

- ...her ne eyledüñse buldıñ (بولديك). (SN B107b-8)  
Yā 'Affān niçün dinüñden döndiñ (دونديك). (SN B43b-8)  
Resuli kanda gördiñ (گورديك) yigit didi. (SN B93b-10)  
...bizi at ayağında altında kodıñ (قوديك). (SN B110a-9)  
...ben seni isterdüm pîr oldıñ (اولديك). (SN B42a-8)  
...saña n'itti kim anı sen öldürdiñ (اولدرديك). (SN B31b-3)

**4. 2. 5. 2. 1. 3. {-dI} ( <EAT -dI <ET -DI ) 3. Teklik Şahıs Eki:**

Ek, ET'de daima düz ünlüdür: 'aydı, kılıçladı, boltı, yüküntü vb.' (Gabain 1988: 80) EAT'de bu şekli devam eder: 'gördi, güldürdi, kıldurdi, eyitdi vb.' (Gülsevin 1997: 89-90) Metinde ise ekin yine iki şeklini de görmek mümkündür.

**- Taban ünlüsünün yuvarlak, ek ünlüsünün düz olduğu şekil:**

- Pes Server dahı fız buyurdı (بيوردي). (SN B7a-8)  
Şerif'ün yüzine yil dokundı (دوقندي). (SN B22a-3)  
Seyyid'ün ayağına düşdi (دشدي). (SN B5b-1)  
Resul Hazretlerin Şerif düşünde gördi (كورددي). (SN B15a-1)  
Buzintin kilisesine geldiler kondı (قوندي). (SN B30a-11)  
...otuz altı beğın anda öldürdi (اولدردي). (SN B68b-16)  
Ahmed'ün iki gözinde öpti (اوپدي). (SN B6b-14)  
Server ol ruhbanlardan sordı (صوردي) kim... (SN B6a-10)  
...du'âyı okıdı üfürdi (افوردي) ol iki kabır şakk olup... (SN B17b-8)

**- Taban ünlüsünün düz, ek ünlüsünün yuvarlak olduğu şekil:**

- Neyfür-i Firenk gelüp İstanbul'a binâ eyledü (ایلدو). (SN B16a-3)  
Çin leşkeri dağıldılar gittü (کتدو). (SN B19b-10)  
...dört yüz kırk dört kulaç ip sarkıttu (صرقتدو). (SN B21b-15)

**4. 2. 5. 2. 1. 4. {-dUK} ( <EAT -dUK <ET -t°m°z ) 1. Çokluk Şahıs Eki:**

Ek, ET'de dudak uyumuna tabi görünür: 'basdımız, açdımız, ölürtümüz, sökürtümüz vb.' (Tekin 2000: 184) EAT'de ek artık U sınıfı ekler arasındadır: 'geldük, bulndük, gördük, bildük vb.' (Timurtaş 1994: 120) Metinde ise genel tutum devam etmektedir: Ekin hem düz hem de yuvarlak şekli tespit edilmiştir.

**- Taban ünlüsünün düz, ek ünlüsünün yuvarlak olduğu şekil:**

- ...bulaydık kandalığın bileydük (بليدوق). (SN B60b-13)  
Server gazaya bindük (بيندوك) bunda... (SN B6b-8)  
Ezincânib geldük (كلدوك) bu cânibde... (SN B40b-7)  
...siz gidicek biz sabır idemedük (ايدمه مدوك). (SN B69a-7)  
Dan ile şikâr kova bir dereye indük (ايندوق). (SN B78b-12)  
Şerif katıñuzda işittük (ايشنتدوك) bize meded virüñ... (SN B24a-6)  
...saña Rum'un gözçiligin virdük (ويروك). (SN B10a-9)

**- Taban ünlüsünün yuvarlak, ek ünlüsünün düz olduğu şekil:**

- Server anı çok gördük (كورديك) amma... (SN B17b-1)  
Selihun'am diyendür anı biz gördük (كورديك). (SN B28b-3)  
...bir oğlumuz oldı adıñ İbrahim kodık (قوديق). (SN B18a-6)  
'âciz oldık (اولديق) nicemüzi helâk idüp... (SN B22a-14)

...meded bize Saltih'tan 'aciz oldık (اولديق). (SN B31a-1)

#### 4. 2. 5. 2. 1. 5. {-dUñUz} (< EAT -dUñUz < ET -D°ñ'z) 2. Çokluk Şahıs Eki:

Ek ünlüsünün ET'de dudak uyumuna tâbi olduğu görülür: 'sakinmayuk mu **ardıñız** vb.' (Gabain 1988: 81) EAT'de ise yine bir yuvarlaşma ortaya çıkar: 'yitür**düñüz**, bul**duñuz** vb.' (Gülsevin 1997: 89) SN'de de ekin düz ve yuvarlak şekli tespit edilmiştir.

##### - Taban ünlüsünün düz, ek ünlüsünün yuvarlak olduğu şekil:

...beni dahı bilmed**üñüz** mi (بلمدكوزمي) eyittiler. (SN B12a-9)

Bu leşkeri niçün cem' eyled**üñüz** (ایلدكوز). (SN B108b-5)

Hoş geld**idiñüz**\* (کلديكوز) hayra makdem diyü çağırdılar. (SN B112b-2)

...eger görseñüz nice iderd**üñüz** (ایدرددكوز). (SN B28b-16)

İdris peygamber zamanında gökten ind**üñüz** (ایندكوز). (SN B55a-7)

Siz niçün yimek isted**üñüz** (ایستدكوز)? (SN B73b-6)

...kerâmet isted**üñüz** añı yeñerd**üñüz** (یگردكوز). (SN B29a-2)

##### - Ekteki ilk ünlünün yuvarlak, ikinci ünlünün düz olduğu şekil:

...ald**uñız** (الدوكيز) didi rāhib hāmuş oldı. (SN B16a-15)

...geld**üñız** (کلدوكيز) alduñız didi rāhib hamuş oldı. (SN B16a-15)

...lā-cerem 'azaba müstehak old**uñız** (اولدكيز). (SN B55a-8)

#### 4. 2. 5. 2. 1. 6. {-dIIAr} Çokluk Şahıs Eki

3. teklik şahıs ekinden farklı olarak -lar/ -ler çoğul eki almıştır.

...girü dönd**iler** (دونديلر) Şerif girü anlaruñ... (SN B29a-6)

...pes dur**dılar** (دوردیلر) anlar giceyle fanūs... (SN B30b-16)

...'izzetle alup ulu kiliseye getür**diler** (کتوردیلر). (SN B12b-9)

Pes çün kâfirler bunu gör**diler** (کوردیلر). (SN B6a-6)

...avratlarıñ ve oğlanlarıñ soy**dılar** (صويدلر). (SN B23a-3)

...pes anlar Ahmed'e söğ**diler** (سوكديلر). (SN B23a-16)

Şerif atına süvār oldılar sür**diler** (سوردیلر). (SN B24a-11)

...ok üşür**diler** (اوشردیلر) çün Server namazdan... (SN B5a-14)

#### 4. 2. 5. 2. 2. {-sAñIz} 2. Çokluk Şart:

ET' de şart eki -sar, -sār şeklindedir: 'sakınsar sen, barsar vb.' (Gabain 1988: 91) EAT'de ekin -sa / -se şekli görülür: 'kılsam, olsañ, döndürsevüz vb.' (Gülsevin 1997: 110) SN'de ise genellikle 2. çokluk şahısla kullanılan şekli görülmüştür. 2. çokluk şahıs ekinin de düz ünlü olan e/a'dan sonra yuvarlak ünlülü şekli tespit edilmiştir.

...diseñ**üz** (ديسكوز) kim bize bir sovık çıkar... (SN B29a-2)

...siz ne dirseñ**üz** (درسكوز) biz dahı kabul ittük. (SN B51b-16)

\*-Metinde gel- filinin üç ayrı çekimi tespit edilmiştir: geldünüz كلدكوز (76b-7), geldinüz كلديكوز (112b-2), geldünüz كلدوكيز (16a-15). Bu çeşitlilik uyuma geçişin göstergesi olarak değerlendirilebilir.

- ...şimdi anı eğer görseñüz (کورسکوز) nice iderdüñüz. (SN B28b-16)  
...eğer kabul iderseñüz (ایدرسکوز) diyem... (SN B53a-3)  
...baña ita´at itmez iseñüz (ایسکوز) girü (SN B36b-15)  
...ol avâz gelicek varmazsañuz (وارمازسکوز) olmazdı. (SN B57b-16)

#### 4. 2. 5. 2. 3. Emir Ekleri:

##### 4. 2. 5. 2. 3. 1. {-sUn} ( < EAT –sUn < ET –zUn) Emir 3. Teklik Şahıs Eki:

Ek, ET’de yuvarlak şekilde görülür: ‘barzun, yorımazun, bozlun vb.’ (Tekin 2000: 182) EAT’de de ek yuvarlaklığını korumuştur: ‘öldürsün, olsun, gözlesün, tapsun vb.’ (Timurtaş 1994: 130) SN’de ekin yuvarlak şeklinin yanında düz şekli de mevcuttur.

##### - Taban ünlüsünün düz, ek ünlüsünün yuvarlak olduğu şekil:

- Allah Ta´âlâ size rahmet eylesün (ایلسون). (SN B70a-12)  
...gelsün yarağum getürsün (کترسون). (SN B24a-9)  
...hamle eyle kim kıyamete kalmasun (قلمسون). (SN B37b-12)  
...yalan söylemesün (سویلمسون) her kim yalan söyler. (SN B72b-1)  
...kazalardan ve düşman şerrinden saklasun (صقلسون). (SN B107a-9)  
Bize cevap virsün (ویرسون) şol kâğıdumuzda... (SN B16b-8)

##### - Taban ünlüsünün yuvarlak, ek ünlüsünün düz olduğu şekil:

- Karaman benüm yirüme otursın (اتورسین). (SN B46b-2)  
...kiliselerin çevresine yığıuñ kim tursın (طورسین). (SN B13a-3)

##### 4. 2. 5. 2. 3. 2. {-AlUm} ( < EAT –AlUm < ET – (A)Ilm ) Emir 1. Çokluk Şahıs Eki:

ET döneminde ek ünlüsünün daima düz olduğu görülür. Bu ekler ünlüyle biten fiil kök ve gövdelerine eklendiğinde önses ünlüleri düşer. ‘kabışalım, yanalım, yorılım, azmalım vb.’ \*(Tekin 2000: 182) EAT’de de ek, dudak ünlüsü /m/ nin etkisiyle yuvarlaklaşmıştır: ‘dolduralım, içelüm, bilelüm vb.’ (Timurtaş 1994: 130) Metinde de ekin yuvarlak şekli tespit edilmiştir.

- ...ebsem olñ gice olıcak basalım (بصلوم) dir idi. (SN B47a-9)  
Gaziler biz din yolına çalışalım (جالیشالوم). (SN B111a-15)  
...aldığıñ yirleri vir değışelüm (دکیشالوم). (SN B53a-6)  
Minü-çihr eyitti turıñ girü gidelüm (کیدلوم). (SN B24b-9)  
Türklerden şikâr idelüm (ایدلوم) girü... (SN B86a-16)  
Mollalar buyuruñ işidelüm (ایشدلوم) didi. (SN B92a-8)  
Hakk Ta´âlâ’ya sığınalım (صغینالوم) ölüm var. (SN B58a-10)  
Metinde ek ünlüsünün gösterilmediği örnekler de tespit edilmiştir.  
...senüñ dinüñe girelüm (کیرلوم) dimiş. (SN B16b-10)  
...görelüm (کورلم) ne erdir diyü bir... (SN B10b-2)

\* Tekin, bu ekleri “Gönüllülük Kipi” ekleri olarak kaydeder.

4. 2. 5. 2. 3. 3. {- (U)ñ, - (U)ñUz} ( < EAT - (U)ñ, - (U)ñUz < ET - (°)ñ) Emir 2. Çokluk Şahıs Eki:

ET'de ekin yardımcı ünlüsü köke bağlıdır, uyuma tâbîlik söz konusudur: 'barın, eşidin, olurun, unaman vb.' (Gabain 1988: 79) Bazı eklerde olduğu gibi EAT döneminde de /ñ/ etkisiyle yuvarlaşma görülür: 'dinleñ, eyleñ, soruñ, eydüñ vb.' (Timurtaş 1994: 130) SN'de ekin hem yuvarlak hem de düz şekli mevcuttur.

- Taban ünlüsünün düz, ek ünlüsünün yuvarlak olduğu şekil:

- Şol duran kişiyi aluñ (الوك) gelüñ didi. (SN B68b-11)  
...kâfirlere kılıç urıñ bir heybet bırakuñ (بیرغون). (SN B50a-4)  
...tiz kızı çıkaruñ (جفروك) yohsa sizi helâk iderem. (SN B25b-4)  
Yâ Mesîh gelüñ (كلوك) ol Saltıh geldi. (SN B13b-1)  
...kendünüze çäre idüñ (ایدوك) benden yana tamam oldı. (SN B13b-4)  
...bir uğırdan otun kesüñ (كسوك) götüriñ. (SN B13a-3)  
...siz dahı birbirinüzüñ ellerine yapışuñ (یابشوك). (SN B52a-16)

Ek, diğerk şekliyle de tespit edilmiştir:

- ...nice idelüm diñüz (ديكوز) didi. (SN B64b-8)  
...nesnelerden hikâyet idüñüz (ایده كوز). (SN B85b-10)  
...siz ğam yimeñüz (يمكوز).

- Taban ünlüsünün yuvarlak, ek ünlüsünün düz olduğu şekil:

- Harcenevân tarafına bir ğazi bulıñ (بوليك). (SN B46b-8)  
Minü-çihr eyitti: Durıñ (دوريك) girü gidelüm. (SN B24b-9)  
Yarag görıñ (كوريك) ol la'ini Endriyye varmağı bildürelim. (SN B9b-3)  
İy Müslümânlar cem' olıñ (اوليك). (SN B33b-15)  
...halkı ve ra'ıyyeti hoş tutıñ (طوتيك). (SN B85a-11)  
...kâfirlere kılıç urıñ (اوريك) bir heybet bırakuñ. (SN B50a-4)

4. 2. 5. 2. 3. 4. {-sUnlar} ( < EAT -sUnlAr < ET -zUnlAr) Emir 3. Çokluk Şahıs Eki:

3. Teklik şahıstan farkı -lAr çoğul ekinin varlığıdır.

- ...bî-şekk bu halk bilsünler (بيلسونلر). (SN B3a-11)  
...halk tağa çıksunlar (جيقسونلر) didi. (SN B6b-1)  
...yardım iderlermiş disünler (ديسونلر) didi. (SN B50a-5)  
Server eyitti bile gelsünler (كلسونلر) görelim. (SN B50a-7)  
...bir tulum şarab ilet içsünler (ایجسونلر). (SN B41b-1)  
...saña şehâdet itsünler (ایتسونلر) didi. (SN B17b-6)  
Ekin yuvarlak ünlüsünün (و) kullanılmadığı şekli de tespit edilmiştir  
...evvel binâsından baña haber virsünler (ويرسونلر). (SN B15a-14)



#### 4.2. 6. {-A}, {-U} Gerundium Eki:

ET'de ekin yaygın kullanılan şekli -u /-ü'dür. -a /-ä ile nadiren zarf-fiil oluşturulur. -ı da sadece istisnâî olarak bulunur: 'kirü tükât-, kötürü ilt-, bākürü tokı-; yana, adıra; barı, tüküni, uzatı vb.' (Gabain 1988: 85) 'yiyü, oplayu, kalıyu vb.' örneklerde görüldüğü gibi ünlü ile biten fiil kök ve gövdelerinde /y/ ünsüzü türer. (Tekin 2000: 175) Ek, EAT'de her şekilde tespit edilmiştir: 'isteyü, diyü, gide bülür, güle güle, getürü, alı virdüm vb.' (Gülsevin 1997: 130) Metinde ekin çoğunlukla yuvarlak şekli tespit edilmiştir.

##### - Taban ünlüsünün düz, ek ünlüsünün yuvarlak olduğu şekil:

- ...ol canavār nice kim çekinügördi (چکینوگوردي). (SN B62a-7)
- Baba diyü (ديو) ad komışlar. (SN B18a-8)
- Müslümānlara vākı'asın diyüvirdi (ديوویردي). (SN B15a-13)
- ...boğaza irişüben (اریشوبن) turdı. (SN B12a-1)
- Ra'd'ı isteyü (ایستیو) gitti... (SN B58b-3)
- ...dağ başından seğirdü (سیگردو) gelür. (SN B5a-4)
- ...tiz inüp bende çeküp süriyü (سوریو)... (SN B43b-1)
- ... Server Tekür'İN ardınca yitişü (یتشو)... (SN B66b-1)

##### - Taban ünlüsünün yuvarlak, ek ünlüsünün düz olduğu şekil:

- ...anı baña bulıviresiñ (بولي ويرسيك) ben de... (SN B26a-2)
- ...kızı saçından süriyi (سوریي) öñine getirdi. (SN B72b-5)

#### 4.2. 7. {-(A)r // -(U)r / -(I)r} Geniş Zaman Ekleri:

Geniş zaman ekleri ET'de /Ur/; nadiren /Ar/; çok az da olsa /Ir/ şeklindedir. Ünlü ile biten tabanlardan sonra /(y)Ur/, bazen de /r/ şeklinde görülür: 'birür män, korkur biz, bilür siz, (Tekin 2000: 187) ärür, barur, kazanur vb.' Gabain 1988: 80) EAT'de ekin aynı şekilleri mevcuttur. ET ile EAT arasındaki fark ekleşme esnasında ortaya çıkar. ET'de ünlü ile biten tabanlara /(y)Ur/ şeklinde gelen ek, EAT'deki /Ur/ şeklindeki ünlünün yardımcı ünlü zannedilmesiyle bu dönemde /r/ şeklinde kullanılır (Develi 1995: 92). 'olurvan, oğrazuz, öterven, kılursın, istersiz, gelür, bilür vb.' (Gülsevin 1997: 92-93) SN'de ise ek şöyle tespit edilmiştir:

##### - Taban ünlüsünün yuvarlak, ek ünlüsünün düz olduğu şekil:

- ...bunıñ gövdesi sıhhat bulır (بولير). (SN B15b-10)
- Mesih yok bir kâğıt durır (دورير). (SN B13b-2)
- ...hükm ider meleklerle varıp getirirler (کتوريرلر). (SN B38b-10)
- ...mallarıñ almaktan ne olır (اولير)... (SN B11b-3)
- ...bir peygamber seccādesinde oturır (اتورير). (SN B10b-8)
- ...baña geldiler benüm ile ölirler (اوليرلر). (SN B50a-7)
- ...yukaruya sıçrar topuğında urır (اورير). (SN B56a-5)
- Ekte (ي) ünlüsünün gösterilmediği örnekler de tespit edilmiştir:
- ...ak bez ile örtilmiş gibi durır (دورير). (SN B6a-5)
- ...tā kim 'asr olunca durırdı (دوريردي). (SN B19b-14)

- Server gelüp Baba'da ebsem oturırdı (اتورردی). (SN B40b-6)
- Taban ünlüsünün düz, ek ünlüsünün yuvarlak olduğu şekil:**
- ...fukarayı daima ağladursın (اغلدورسین). (SN B11a-16)
- Süleyman katında ölüm anılır (اکلور). (SN B38b-8)
- ...azablar idüp bağ belledürdi (بللدوردی) hendek kazdırırdı. (SN B85a-14)
- Şerif eyitti "Anı İsmâ'il bilür (بیلور)." (SN B44a-3)
- ...ve hem kandan gelürsüz (کلورسز) didi. (SN B50a-14)
- ...iki kişi gelürler içerü girürler (کیورولر). (SN B31a-5)
- Ayosafya'da namaz kılurlar (قیلورلر). (SN B31a-5)
- ...sen seni bu dünyada bir kişi mi sanursın (صانورسین). (SN B33a-2)
- ...devletimize hanel yitişür (یتیشور) didi. (SN B69b-1)

#### 4.2. 8. {-GUN} Eki:

Ek ET'de düz ünlülü olarak tespit edilmiştir: 'täzkin, tirgin vb.' (Gabain 1988: 52) EAT'de ise sadece yuvarlak şekli mevcuttur: 'argun, düzgün, urgun vb.' (Timurtaş 1994: 80) SN'de de ekin düz ünlülü tabanlardan sonra yuvarlak şekli görülmektedir.

- ...karşu gelüp alğun (الغون) didi. (SN B66b-16)
- ...kankumuzın kılıcı keskünder (کسکوندير)? (SN B66a-1)
- ...leşker rast kırğun (قیرغون) rüvay her kişi... (SNB69b-13)
- ...katı kırğun (قیرغون) oldu ... (SN B107a-14)
- İslamyol'a singun (صنغون) gelüp haber virdiler. (SN B43b-3)
- ...bu kaçan varan singun (صنغون) kâfirlere yanında... (SN B71a-6)
- ...ol vakt taşğun (دشغون) idi. (SN B71a-7)
- ...geldiler su taşğunluğu (دشغونلغی) geçmişti. (SN B75b-4)

#### 4.2. 9. {(U)K} Fiilden İsim: (< EAT -(U)K <ET -(U)K)

Bu ek, ET'de anlam bakımından -g ile yapılanlardan ayırt edilemez. Daha çok sıfat olarak kullanılan bu ek, bazen edilgenlik ve bazen de yapılan işin sonucunu bildirir: 'anuk, közünük, bark, yañluk vb.' (Gabain 1988: 52) EAT'de de ekin yuvarlak ünlüsü korunmuştur: 'artuğı, ayruk, buyruk, konuk, sinug vb.' (Timurtaş 1994: 79) SN'de ise ek çoğunlukla yuvarlaktır.

- ...papazları baş açuk (اجوق) karşu geldiler. (SN B26b-11)
- Şerif bu diyarda artuk (ارتوق) gelmez diyü sultân... (SN B18b-4)
- Ayruk (ایروق) itmeyem beni azād eyle didi. (SN B62a-11)
- Mihal gördi iş ayruksıdır (ایروقسیدیر). (SN B29b-11)
- Tekür ile barışuk (باریشوق) idi. (SN B112a-13)
- ...gögsinde akça kadar bir delük (دلوك) arkasında... (SN B79a-1)
- ...sizün gibi gaziler eksük (اکسوک) olmasun. (SN B83b-16)

- ...ol baş dahı kesük (كسوك) öñümde yatur gördim. (SN B93a-1)
- Metinde, ek ünlüsünün gösterilmediği şekil de tespit edilmiştir.
- ...çağırdı kim ayruk (ايرق) cenk eylemeñ. (SN B6b-15)
- Sultan eyitti: “Estağfirullāh ayruk (ايرق) itmem” didi. (SN B19b-2)
- Tekūr-ı la ʾın gördi hal ayruksı (ايرقسي) oldu. (SN B13b-7)
- Metinde ekin düz şekli de mevcuttur:
- ...ol yanık yirlerde bölük (بوليك) kül toza içre... (SN B29b-14)

#### 4.3. III. SINIFTAKİ EKLER

##### 4.3.1.IIIa Sınıfı Ekleri (Yuvarlak Ünlülü):

###### 4.3.1.1. {+II}: (< EAT +IU < ET +I°ğ / I°g)

ET’de ek dudak uyumunun etkisindedir: ‘ağılık, adğırılık, suwluk vb.’ (Gabain 1988: 44) Ek, EAT’de yuvarlak –IU şeklinde görülür. Bunda /ğ/ sesinin etkisi vardır. Bu durumda ek dudak uyumuna aykırı düşmüştür: adlu, ayaklu, tatlu, uslu, yazuklu, sevgülü vb.’ (Gülsevin 1997: 118) Ek, SN’de de çoğunlukla yuvarlak ünlülüdür.

###### - Taban ünlüsünün düz, ek ünlüsünün yuvarlak olduğu şekil:

- Ebü’l-Feth adlu (ادلو) bir ʾazîz vardı. (SN B87a-16)
- Liman bellü (بللو) olmağa od eylemişlerdi. (SN B103b-2)
- Filyon gizlü (كيزلو) din tutardı. (SN B35b-11)
- Hastaların ve masumların öldürmen kanlu (قنلو) olırsız. (SN B109b-11)
- İslām dininüñ erenleri nice kuvvetlüdir (قوتلودير).
- ...iller gibi akıllu adlu sanlu (صانلو) olalım dimişler. (SN B82b-11)
- Ahi anlara tatlu (طتلو) dil virip gitti. (SN B89a-5)
- ...bir ok attı yassı temrenlü (تمرنلو) idi. (SN B101a-1)
- Han bir gemiye binüp yaralu (يارلو) kaçtı. (SN B95b-3)
- ...tokuzı dahı zahmlu (زحملو) oldılar. (SN B42b-15)

###### - Taban ünlüsünün yuvarlak, ek ünlüsünün düz olduğu şekil:

- Metinde ekin düz ünlülü şekli de yuvarlak ünlü taşıyan kök ve gövdelerde tespit edilmiştir.
- ...tokuz toplı (طوبلي) bir salığı vardı. (SN B35b-14)

###### 4. 3.1.2. {+sUz}: (< EAT +sUz < ET +s°z)

Ek, ET’de uyuma tâbi görünürken EAT’de yuvarlak ünlülüdür: ET’de ‘körksüz, ögsüz, ağısız, ilkisiz vb.’ (Gabain 1988: 45-48) EAT’de ise; ‘dikensüz, bilüsüz, sensüz vb.’ (Timurtaş 1994: 34) örnekleri tespit edilmiştir. SN’de ek iki şekilde görülür:

###### - Taban ünlüsünün düz, ek ünlüsünün yuvarlak olduğu şekil:

- ...memleket halkı añsuzda (اڪسوزد) leşker gördiler. (SN B19a-2)

- ...bir gece başsuz (باشسوز) bağda gövdesin buldılar. (SNB93b-1)
- ...bî-hadd ve bî-kıyâssuz (بی قیاسسوز) kâfirlere... (SN B7a-13)
- ...biz dahı devletsüze (دولتسوزه) uyarız. (SN B69a-16)
- ...söylemedi dilsüzdir (دیلسوزدر) didiler. (SN B9a-5)
- Allah emrinsüz (امر نسوز) hareket itmezüz. (SN B90a-5)
- ...berü yakaya kefilsüz (کفیلسوز) geçürmeyeler. (SN B11b-16)
- ...sebebsüz (سببیسوز) malların almaktan ne... (SN B9b-3)
- Taban ünlüsünün yuvarlak, ek ünlüsünün düz olduğu şekil:**
- ...defn ittiler saklayup yirin belürsüz (بلورسوز) eylediler. (SN B101a-8)
- ...aç ve susız (صوسیز) bir yir içinde hâr u zâr yatur. (SN B38b-16)
- ...bir susıza (صوسیزه) virdi çünkim... (SN B10a-13)

#### 4. 3. 1. 3. İyelik Ekleri

##### 4. 3. 1. 3. 1. {+(U)m} (< EAT +(U)m < ET +(°)m) 1. Teklik Şahıs İyelik:

ET'de ünsüzle biten tabanlardan sonra ekin bağlama ünlüsü uyumludur: 'uluşumka, yılmıma vb.' (Gabain 1988: 71) EAT'de ise ekin bağlama ünlüsünün, /m/ dudak ünsüzün etkisiyle yuvarlaklaştığı görülür: 'başuma, canum, gözlerüm, ömrüm vb.' (Timurtaş 1994: 64) Metinde bağlama ünlüsünün iki şekli de tespit edilmiştir.

##### **- Taban ünlüsünün düz, ek ünlüsünün yuvarlak olduğu şekil:**

- Hoca eyitti beğüm (بکوم) siz bilmez misiz kim... (SN B83a-9)
- ...şimden girü dinümden (دینومدن) dönmezem. (SN B43b-10)
- Hayf benüm emeklerüme (امکلرومه) henüz Saltıh... (SN B79a-3)
- ...bir kızum (قیزوم) aña virdim güyegümdir. (SN B46b-2)
- ...öldürmeğe kudretüm (قدرتوم) yitmezdi. (SN B65b-16)
- ...kâfirler eyittiler sultanum (سلطانوم) bir hasta derd-mend imiş. (SN B48b-13)
- ...aña ilet yād-gārum (یادگاروم) olsun. (SN B41b-16)
- Karaman benüm yirüme (یرومه) otursın. (SN B46b-2)
- Metinde, ek ünlüsünün (و) kullanılmadığı şekil de mevcuttur:
- ...benüm ceddüm (جدم) Yunus peygamberi... (SN B2a-10)
- ...anun ölümü benüm elümdedir (المده دیر) didi. (SN B13a-10)
- ...benüm şefa'ātüm (شفاعتوم) şol benüm dinüm... (SN B15a-9)
- ...her kim bu makamı ümmetümden (اومتمدن) bekleye... (SN B15a-5)
- ...geldüm dahı benüm üzerüme (اوزرمه)... (SN B6b-10)

##### **- Taban ünlüsünün yuvarlak, ek ünlüsünün düz olduğu şekil:**

- ʿAffan eyitti oğlım (اوغلم) ʿutbe ile saña bir... (SN B43b-11)
- ...benüm suyım (صویم) olsun didi. (SN B76a-16)
- ...benüm üstimi (اوستیمی) pāk idüñ... (SN B31a-8)

#### 4. 3. 1. 3. 2. {+(U)ñ} (< EAT +(U)ñ < ET +°ñ) 2. Teklik Şahıs İyelik:

ET'de ekin, 1. teklik şahıs ekinde olduğu gibi ekin bağlama ünlüsü uyuma tâbidir. 'kanıñ, iliñ, oğluñ, yoguñ vb.' (Tekin 2000: 104) EAT'de de yardımcı ünlünün /ñ/ etkisiyle yuvarlaklaştığı tespit edilir: 'adlüñ, dişüñ, yoldaşuñ, sözlerüñi vb.' (Timurtaş 1994: 64) SN'de ise EAT'deki yuvarlaklaşma etkisi devam eder. Yardımcı ünlü çoğunlukla yuvarlaktır.

- ...yâ Tekür ağlama 'akluñ başuna (باشوکه) divşür. (SN B13a-9)
- ...gel Müslümân ol cānuñı (جانوکی) tamudan azād eyle... (SN B81b-6)
- ...n'olduñ kim dinüñden (دینوکن) döndiñ? (SN B14a-4)
- ...gelüp senüñ katuña (قاتوکه) durup söyler. (SN B94b-2)
- ...bākī maluñı (مالونی) baña vir didi. (SN B18b-13)
- ...girü sakaluña (سقالوکه) hande idüp... (SN B26b-13)
- Sen yirüñden (یروکن) kalkup gitme... (SN B91b-4)
- Metinde, ek ünlüsünün (و) gösterilmediği örnek de tespit edilmiştir.
- Yâ Şerif tur yiründen (یرکن) gam yimegil. (SN B17a-5)

#### 4. 3. 1. 3. 3. {+(U)mUz} (<EAT +(U)mUz <ET +°m°z) 1. Çokluk Şahıs İyelik Eki:

ET'de ek dudak uyumuna tâbidir. Düz ünlülü tabanlardan sonra yardımcı ünlünün düz ı/i olduğu görülür, n ağzında ise a/e'dir. Yuvarlak ünlülü tabanlardan sonra ünlü çoğunlukla yuvarlaktır: 'apamız, elimiz, eçümüz, törömüz vb.' (Tekin 2000: 104) EAT döneminde de yine dudak ünsüzü /m/'nin tesiriyle ek hep yuvarlak görülür: 'ayşümüz, ılduzumuz, içümüz, ömrümüz vb.' (Timurtaş 1994: 65)

Ünlüyle biten düz ünlülü kelime kök ve gövdelerine ekin {+mUz} (موز) şeklinin eklendiği görülmektedir.

- ...aramuzda (اراموزده) Müslümânlar cesâret almasun. (SN B19a-4)
- ...gösteresiz cümlemüz (جملموز) imân getürelüm. (SN B17b-1)
- ...bundan gelür dâiremüzde (دانرموزده) hod... (SN B9a-15)
- ...pes kangumuz (قنغموز) yanmaz ve pişmez ise... (SN B3a-10)
- ...âciz oldık nicemüzi (نیجه موزی) helâk idüp... (SN B22a-15)

Ünsüzle biten düz ünlülü kelimelerde ekin farklı yazılışları tespit edilmiştir.

#### - Ek ünlüsünün gösterilip yardımcı ünlünün gösterilmediği şekil:

- ...uvak taşlar ayağumuzdan (ایاغموزدن) dökülür. (SN B28b-6)
- Müslümân üstine havale eylemen dinümüzde (دینموزده) yokdur. (SN B85a-15)
- ...hālümüz (حالموز) nice olur didi. (SN B67a-5)
- Bu şimdiki melikümüz (ملیکموز) zamanında âlem fesâda meyl ittiler. (SN B114a-14)
- ...anuñ elinden ocağumuza (اوجاغموزه) su koydı. (SN B28a-10)

#### - Yardımcı ünlünün gösterilip ek ünlüsünün gösterilmediği şekil:

- ... 'adl eyledi beğümüz (بکومز) zulminden kaçtılar. (SN B20a-12)
- Türkleri kira bunlardan dādumuz (دادومز) alalum. (SN B49a-12)
- Server n'olaydı bizüm içümüzden (ایجومزدن) gitmeyeydüñ. (SN B113a-12)

- ...bu şehrimüze (شهرومزه) zevāde azık deñizden gelür. (SN B67a-4)
- ...du´ā it girü yirümüze (برومزه) varalım didiler. (SN B17b-13)
- Ek ünlüsünün düz, yardımcı ünlünün yuvarlak olduğu şekil:
- ...begümüz (بکومیز) size selām ider eyidür. (SN B16b-7)
- Ek ünlüsünün yuvarlak, yardımcı ünlünün düz olduğu şekil:
- ...ümidür kim işimüz (اشیموز) dahı rast gele... (SN B83b-11)
- Ek ünlüsünün düz olduğu, yardımcı ünlünün gösterilmediği şekil:
- ...bizüm elimizden (المیزدن) kanda halas idesin. (SN B4b-12)
- Her iki ünlünün de gösterilmediği şekil:
- ...bu Türk oğlumuzu (او غلمزي) ve kızımızı evimizde dahı... (SN B64b-7)
- ...dahı bu şehrimüzde (شهيرمزده) su yoktur. (SN B5b-15)

#### 4. 3. 1. 3. 4. {(U)ñUz}(< EAT +(U)ñUz < ET + °ñ°z) 2. çokluk şahıs eki:

ET'de ekin dudak uyumuna bağlı olduğu görülür: 'törüñüz, özütüñüz, arkışıñız vb.' (Gabain 1988: 71) EAT devresinde, art damak ünsüzü /ñ/ etkisiyle ek ünlüsünde bir yuvarlaklaşma söz konusudur: 'atañuz, aduñuz, gözüñüz vb.' (Gülsevin 1997: 12) SN'de ise ünlüyle biten düz ünlülü kelimelerde ekin yuvarlak şekli {+ñUz} (كوز) tespit edilmiştir.

- Kaydafan eyitti çevre arañuz (اراكوز) bir kimesneden... (SN B79a-6)
- ...atanuza (اتاكوزه) dahı her vakt böyle... (SN B11b-7)
- ...variñ babañuz (باباكوز) kanın aluñ. (SN B46a-8)
- ...cümleñüz (جملكوز) helāk olursız dir. (SN B31a-9)
- Lā-cerem Türkler sizüñ depeñüz (ديه كوز)... (SN B12b-4)
- Ünsüzle biten düz ünlülü kelimelerde ekin çeşitli yazılışları tespit edilmiştir.

#### - Ek ünlüsünün gösterilip yardımcı ünlünün gösterilmediği şekil:

- ...düyanuñ kâfiriñ başuñuza (باشكوزه) üşüşürüz. (SN B53a-8)
- Yā Server mübārek beñzüñüz (بىزكوز) mütegayyir oldı. (SN B58a-8)
- ...birkaç akça virmekle canuñuz (جانكوز) çıkar. (SN B53a-1)
- ...ben sizüñ dinüñüze (دينكوزه)\* girmege kim vardık. (SN B31a-13)
- ...kâfirden alduğunuz elüñüzde (الكوزه)\*\* sancaktır. (SN B46b-1)
- Ben sizüñ hakkuñuzdan (حككوزدن) gelürem. (SN B100b-14)
- ...kâfirler sizi kendü halüñüze (حالكوزه) kor mıyam? (SN B52a-13)
- Şerif katuñuzda (قاتكوزه) işittük bize meded virüñ. (SN B24a-5)

#### - Yardımcı ünlünün gösterilip ek ünlüsünün gösterilmediği şekil:

- ...çoğunuz azuñuzdan (ازوكوزدن) korkmazam. (SN B65b-10)
- ...beğüñüz (بکوز)\*\*\* Şeterserān meydana gelsün. (SN B24a-16)

\* Bu kelimenin üç farklı yazımıyla karşılaşılmıştır: dinüñüze (دينكوزه) (31a-13), dinüñüze (دينكوزه) (22b-12), dinüñüzde (دينكوزده) (31a-16).

\*\* Bu kelimenin üç farklı yazımıyla karşılaşılmıştır: elüñüz (الكوز) (46b-1), elüñüz (الوكز) (46a-6), elüñiz (الوكيز) (49b-14).

- ...gel dinüñüze (دينوكزه) girüñ vireyim didi. (SN B22b-12)
- ...sizüñ elüñüzdedir (الوكزده دير) didi andan Kaydafan... (SN B46a-6)
- Ek ünlüsünün yuvarlak, yardımcı ünlünün düz olduğu şekil:
- ‘Osman’a iletüñ begiñüz (بيكوز) oldır. (SN B84b-16)
- ...sizden eğer biriñüz (بريكوز) eğrilik sâdır olsa... (SN B39a-14)
- ...Şerîf eyitti haberiñüz (خبريكوز) yok ol Saltıh-ı sâhir geldi. (SN B27b-7)
- ...uş geldi içiñüze (اجيكوزه) girdi. (SN B12a-12)
- ...mecâliñüz (مجاليكوز) yoktur ki def´ idesiz. (SN B49b-12)
- Ek ünlüsünün düz, yardımcı ünlünün yuvarlak olduğu şekil:
- ...begünizi (بوكيزي) ele getürmek gereksiz didi. (SN B109b-16)
- İy kâfirler varıñ begüñize (بوكيزه) diñüz. (SN B87a-4)
- ...elüñiz (الوكيز) ve ayağunuz tutmaya... (SN B49b-14)
- Her iki ünlünün de gösterilmediği şekil:
- ...ben sizüñ dinüñüzde (دينكزه) ola didi. (SN B31a-16)

#### 4. 3. 1. 4. {+(n)Uñ} (< EAT +(n)Uñ <ET +(n)°ñ) Genitif eki:

Genitif eki, ET’de çoğunlukla uyumlu görünmektedir: ‘iligniñ, tonuñ, monçukuñ, alkunuñ vb.’ (Gabain 1988: 63) EAT’de de yuvarlak ünlülü olarak tespit edilir: ‘ma´rifetüñ, dünyânuñ, cânlaruñ, tağunuñ vb.’ (Gülsevin 1997: 26)

#### - Taban ünlüsünün düz, ek ünlüsünün yuvarlak olduğu şekil:

SN’de ek, ünsüzle biten kelimelerin sonuna {+Uñ} şekliyle eklenir.

- Atuñ (اتوك) topuğuna su çıkmadı. (SN B33a-8)
- Ol beglerüñ (بكلروك) bazısı razı oldılar. (SN B70a-1)
- Yâ hoca! Bil ağâh ol kim benüm (بنوم) mala zarüretim vardı. (SN B18b-13)
- Fidagurus hekimüñ (حكيموك) şehridür. (SN B6a-12)
- ...hisâruñ (حيصاروك) şark tarafında kondılar. (SN B17a-12)
- Süleyman peygamberüñ (بيغمبروك) tahtını yıl götürirdi. (SN B59a-3)
- Saltıh geldi sizüñ (سيزوك) külünüzü göge savurır. (SN B32b-12)
- Metinde ek ünlüsünün gösterilmediği şekil de tespit edilmiştir.
- Ahmed’üñ (احمدك) iki gözinde opti. (SN B6b-13)
- Ey kavm benüm (بنم) Şerîf geldüm. (SN B2b-15)
- ...bu küffârlar bizüm (بيزوم) üstümüze... (SN B14b-6)
- İstanbul birle Abruşak arasındaki deñizüñ (دكيزوك)... (SN B25a-2)
- Server’üñ (سروروك) durup mübârek... (SN B9a-9)
- Ek, ünlüyle biten kelimelerin sonuna {+nUñ} şekliyle eklenir.

\*\*\* Bu kelimenin üç farklı yazımıyla karşılaşılmıştır: begüñüz (بوكوز) (24a-16), begiñüz (بيكوز) (84b-16), begüniz (بوكيز) (87a-4).

- Nikol kāfir Şerîf'ün atınuñ (اتينوك) izin bulup... (SN B79a-7)
- Âhir İlyas-ı Rumî babasınuñ (بياسينوك) üstine yitişti. (SN B104a-13)
- Endülüs diyârınuñ (ديارنوك) mâliki... (SN B35b-10)
- Bektaş Hazretinüñ (حضرتينوك) elin öpti. (SN B10b-9)
- ...ol burç kāfirlerinüñ (كافيرلرنوك) elleri ve ayakları kırıldı. (SN B52b-7)
- Server Kâf tağınuñ (طاغينوك) eteğine... (SN B60a-7)

- **Taban ünlüsünün yuvarlak, ek ünlüsünün düz olduğu şekil:**

Metinde ekin düz ünlülü şekli de tespit edilmiştir. Bu şekil, hem düz ünlü ile biten kök ve gövdelerde hem de yuvarlak ünlü ile biten kök ve gövdelerde görülmektedir.

- ...ol diyârınıñ (ديارينيك) yalnız dîvânında dört yüz kırk... (SN B1b-9)
- Server'ın (سروريك) kulağına bir avâz... (SN B7a-3)
- Ekin bu şekli daha çok yuvarlak ünlü ile biten kök veya gövdelerden sonra tespit edilmiştir.
- Hakk Ta'âlâ kudretinden bunıñ (بونيك) gövdesi sıhhat bulur. (SN B15b-9)
- ...gürziñ (گورزيك) sadâsı felege erişti. (SN B29b-3)
- ...ol ödiñ (اوديك) suyından ol atıñ gözine... (SN B60b-3)
- Rasun'ın (راسونيك) fesâdına hayrân oldılar. (SN B20b-9)
- Server eyitti bu eri velidir dirler bu söziñ (سزيك)... (SN B63a-16)
- ...uş divânına Tekür'in (تكوريك) gittüm. (SN B50a-8)

**4. 3. 1. 5. {-Up} (< EAT -UP < ET °p) Gerundium eki:**

Ek, ET devresinde ünsüzle biten düz ünlülü tabanlara çoğunlukla -ıp/-ip; yuvarlak ünlülü tabanlara da -üp/-üp şeklinde eklenir: 'birip, kodup, üntürüp vb.' (Gabain 1988: 84) ET'de X sınıfına dahil olan ek, EAT'nin genel eğilimiyle dudak ünsüzü /p/'den dolayı yuvarlaklaşmıştır: 'getürüp, sevinüp, geçüp, koyup vb.' (Gülsevin 1997: 133) SN'de de ekin çift şekilli olduğu görülür:

- **Taban ünlüsünün düz, ek ünlüsünün yuvarlak olduğu şekil:**

- Şerîf arkasına alup (الوب) dahı... (SN B2a-8)
- Tekür atına binüp (بنوب) Şerîf katına... (SN B30b-9)
- ...maslahat görelüm diyüp (ديوب) harb darb meşgul oldılar. (SN B19a-12)
- ...na'ra haykurup (خيقروب) gaziler gayret demidür komañ. (SN B42b-16)
- Anlar atlarından inüp (اينوب) görüşdiler. (SN B27b-6)
- ...sultân Allâh sığınup (صغينوب) şehre od urdı. (SN B28a-13)
- Sabah olunca su yayılup (يايلوب) şehrin bir tarafın basup... (SN B28a-1)
- **Yuvarlak ek ünlüsünün gösterilmediği şekil:**
- Anlar dahı hâzır gemilerin donadup (دوندب)... (SN B34b-6)
- ...dirlerdi gelüp (كلب) aña yitişti. (SN B1a-8)
- ...anda dahı turmayup (طورميب) Abruşak'a... (SN B40b-13)



- ...kāfirler yirlerine varup (وارب) yittiler. (SN B13a-12)
- ...balıklar dil virüp (ويرب) aña şahâdet ideler. (SN B14a-7)
- **Taban ünlüsünün yuvarlak, ek ünlüsünün düz olduğu şekil:**
- Şerîf ruhsat bulıp (بوليب) girü şehriñ... (SN B30b-7)
- ...’avratların babadan göçürüp (كجوريب) Kefe’ye iletti. (SN B45a-12)
- Feytuz gülüp (كوليب) eyitti... (SN B8b-1)
- Allâh’tan korkıp (قورقيب) duranlar can acısın... (SN B91a-12)
- Melik-i Basin olup (اوليب) anuñ yirine oğlı... (SN B39b-10)
- ...kaziyyelere sorıp (صوريب) Şerîf dahı başından... (SN B61b-16)
- Şerîf na’ra urıp (اوريب) seyf ele alup... (SN B29b-13)
- **Düz ek ünlüsünün gösterilmediği şekil:**
- Ahmet anı bildürüp (بيلدورب) Şerîf’e i’lâm eyledi. (SN B14a-8)
- Anları kılıçtan geçürüp (كجورب) şehri aldılar. (SN B36a-11)
- ...bir o kadar taş yirden getürüp (كتورب)... (SN B5b-13)
- **Her ikisinin de yuvarlak olduğu şekil:**
- ...gam-gîn dil olup (الوب) dahı esbâb... (SN B8a-6)
- **Her ikisinin de düz olduğu şekil:**
- ...ilerüyi varıp (واريب) hân üzre... (SN B2b-9)

#### 4. 3. 1. 6. {-U} Fiilden İsim: (< EAT -U < ET -(°)G)

Bu ekin ET’de biri fiilden isim, diğeri sıfat yapan iki şekli vardır: ‘tapıġ, sürüg, ötüġ; arıġ, batıġ vb.’ (Gabain 1988: 51,56) Bu kelimelerdeki /G/ seslerinin, EAT devresine gelindiğinde düştükleri ve bir önceki ünlüyü yuvarlaklaştırdıkları görülür: ‘ölü, bilü, ayru, asılı, gerilü vb.’ (Timurtaş: 1994: 80-81) SN’de ekin iki şekli de tespit edilmiştir:

- **Taban ünlüsünün düz, ek ünlüsünün yuvarlak olduğu şekil:**
- ...gündüz benden ayru (ايرو) olmazlar didi. (SN B63a-14)
- Rumda olan erenler karşı (قارشو) çıktılar. (SN B10a-11)
- ...murādumuz siz ölüyi (الوي) diri eyleyesiz. (SN B17a-15)
- ... ölüyi (الوي) diri iderdi ol du’âyı öğretti. (SN B17a-6)
- ...yapu (بيو) yapup denizde kaldı. (SN B2b-4)
- ...dahı dün yarusına (يروسينه) iken kāfirler... (SN B69b-7)
- ...leşkerüñ yarusı (يروسي) suya düştiler. (SN B70b-3)
- ...bir ok atmak bir yazu (يازو) yazmak... (SN B2a-4)
- **Taban ünlüsünün yuvarlak, ek ünlüsünün düz olduğu şekil:**
- ...buniñ bir koñşısı (قونشسي) vardı. (SN B92a-12)
- Sultan kalbine korkı (قورقي) müstevli alup... (SN B46a-10)
- ...kabr başı tarafında örti (اورتي) altına bir kesük... (SN B93b-14)

...koyunuñ sürisi (سورسي) yeter beğine... (SN B43a-8)

#### 4. 3. 1. 7. {-(U)m}: (<EAT -(X)m < ET -(°)m)

ET'de uyumlu görünen eklerden biridir: 'talım, kädım, tuğum vb.' (Gabain 1988: 53) EAT devresinde bu ekin /m/ dudak ünlüsünün etkisiyle yuvarlaklaşması beklenirken uyumlu durumunu devam ettirdiği görülür: 'ölüm, toyum, adım, bakım, içim vb.' (Gülsevin 1997: 135) SN'deki örnekler de uyuma bağlı olarak tespit edilmiştir:

...dört biñ atı giyimlü (كيملو) kendü çaplu... (SN B42b-5)

Süleyman katında ölüm (الوم) anılır. (SN B38b-8)

Hakk Ta'älā'ya sığınalum ölüm (الوم) var. (SN B58a-10)

...anuñ ölümü (اولومي) benüm elümeddir didi. (SN B13a-10)

#### 4. 3. 2. IIIb Sınıfı Ekleri (Düz Ünlülü):

##### 4. 3. 2. 1. {+IIK}: (<EAT +IIK < ET +I°Q)

Ek, ET'de çoğunlukla uyumludur: 'ağılık, yimişlik, kınılık, suwluk vb.' (Gabain 1988: 44) EAT'de ekin her iki şekli de görülür, ancak genellikle düz ünlülüdür: çoklığı, kullığına, ayruluğı, kullukda, nâzüklük vb.' (Timurtaş 1994: 39) SN'de de ekin düz şekli tespit edilebilmiştir:

...deryādan çoklık (جوقليق) gemiler alub geldiler. (SN B34b-8)

Boyabad meliki çoklık (جوقليق) kâfirlerle geldiler. (SN B100b-4)

Tekür dostlık (دوستليق) iderdi. (SN B8a-9)

Kostantiniyye üç günlük (كونليك) yoldı. (SN B27b-2)

...bir derviş gelmiş konuklığı (قونقليغه) almışlar. (SN B6a-13)

...başlu başına Tekürlük (تكورليك) du'āsın idüb... (SN B21a-5)

...birbirine bu nevî toğrulık (طغرليق) iderlerdi. (SN B39a-13)

Metinde ek ünlüsünün gösterilmediği örnek de tespit edilmiştir.

Çünkü toğrıldıñ size muştulık (مشتلق) olsun kim... (SN B12b-5)

##### 4. 3. 2. 2. {+(y)I} (< EAT +(n)I < ET + °G, +nI) Akuzatif eki:

ET'de ek dudak uyumuna bağlıdır: 'ayığığ, altunuğ, äwiğ, äzüğü vb.' Ekin zamirli çekimden sonra gelen şekli de vardır: 'yanturdaçını, kalıktakını, ayalarnı vb.' (Gabain 1988: 64) Ek, EAT'de daima düz ünlülüdür: 'câmı, müşkilümi, kanımı, aşıümüzi; barmağını, ahvâlini, yüzini vb.' (Timurtaş 1994: 36) SN'de de ekin hep düz şekliyle karşılaşılmıştır:

Ek ünsüzle biten kelimelere {+I} şekliyle eklenmiştir.

Şerif eyitti anı (اني) İsmâ'il bilür. (SN B44a-3)

...bir bölüğü (بلوكي) kaçdılar bir bölüğü amân istediler. (SNB105a-13)

Saruhân'ı ve Göynük'i (كينيكي) ve Canık'i... (SN B45a-7)

...sizüñ külüñüzi (كلوكزي) göge savırır. (SN B32b-12)

...ol okı (اوقي) kavrayıp tuttu. (SN B29b-9)

- Allāh Ta'ālā Resūl'i (رسولي) birle kim dārū'l-İslām... (SN B32a-15)
- ...yirinden turıp tulumı (طلومي) getürdi. (SN B41b-2)
- ...bu zulmi (ظلمي) arturdı, 'aciz kaldılar. (SN B18b-8)
- Ek, ünlü ile biten kelimelere de {+yI} şeklinde eklenmiştir.
- ...şehre gitti kendüyi (كندوي) bir rāhib sūretine koydı. (SN B27b-3)
- Şerif gördi kim kendüyi (كندوي) kasd ider. (SN B62a-1)
- ...murādumuz siz ölüyi (الوي) diri eyleyesiz. (SN B17a-15)
- Su içinde kaldı eyüdürler ki ol suyu (صوي)... (SN B27b-15)
- İşaret zamirlerinde de ekin {+nI} şekli tespit edilmiştir.
- Tekür dahı bunı (بوني) işitti sürdi... (SN B13a-7)
- Her kişi bunı (بوني) yazup getürsinler. (SN B77b-5)
- Sultānum sebab bunı (بوني) işittük kim... (SN B83b-12)
- ...din bahsin idelüm şunu (شوني) bildim ki... (SN B49b-7)

#### 4. 3. 2. 3. {+InCI} (<EAT -(I)ncI < ET +(°)nç):

Ek, ET döneminde taban ünlüsüyle uyumlu görünür: 'üçünç, törtünç, bişinç vb.' (Gabain 1988: 75) EAT'de ekin ilk ünlüsü uyuma tâbidir: 'altıncı, dördüncü, yidinci vb.' (Gülsevin 1997: 118) Metinde de çoğunlukla ekin ilk ünlüsü gösterilmemiştir. Bir örnekte düz olarak tespit edilmiştir:

- ...üç gün getürüp dördinci (دردنجي) gün... (SN B2a-11)
- ...dağa sefer ittiler dördinci (دردنجي) gün... (SN B34b-4)
- ...üç gün anda turdılar dördinci (دردنجي) gün anda turdılar. (SN B87a-7)
- ...bu üçinci (اجنجي) kim küçük kardaşlarıydı. (SN B46b-16)
- ...sekiz ay anda karar eyledi tokuzinci (طقزنجي) ay... (SN B40a-1)

#### 4. 3. 2. 4. {-(I)n-} (< -(I)n- < ET -(°)n-) Dönüşlülük / Edilgenlik Eki:

ET'de uyuma bağlı görünen eklerden biri de -(°)n- dönüşlülük/ edilgenlik ekidir: 'alın-, bilin-, ötün-, kılın- vb.' (Gabain 1988: 59) EAT'de ekin /n/ dış ünsüzünden dolayı düzleştiği görülür. Ancak bu dönemde uyumlu görünen örnekler de tespit edilmiştir: 'bilin-, olun- çalın-; bürin-, görün- vb.' (Gülsevin 1997: 140) SN'de durum EAT'den pek farklı değildir:

##### - Taban ünlüsünün yuvarlak, ek ünlüsünün düz olduğu şekil:

- Gāfil bulındınız (بولندکيز) tiz anı bulıñ. (SN B49b-6)
- ...kudret-i Hakk ol tağ delinür (دلینور). (SN B56a-6)
- ...okunmayan yire varma görünmeye (کورینمه که) diyüb... (SN B80a-2)
- ...dağlar görünür (کورینور) diyü Şerif... (SN B37b-9)
- ...rüşen görünür (کورینور) velî ele gelmezdi. (SN B38b-2)
- Metinde yardımcı ünlünün gösterilmediği örnekler de tespit edilmiştir.
- ...karşudan 'asker toza görindi (کورندي). (SN B42b-8)
- ...vahşi yavuz sūretiyle görünmezler (کورنمزله). (SN B9b-16)
- ...deryādan ol zikr olınan (اولنان) yedi Frenk... (SN B34a-1)

...açdı gördi od söyinmemiş (سوینممش). (SN B41b-11)

**- Taban ünlüsünün düz, ek ünlüsünün yuvarlak olduğu şekil:**

...kendü bilüne (بیلونه) iş işledün. (SN B110a-9)

**4. 3. 2. 5. {- (I)I-} ( < EAT -(I)I- ET -(°)I-) Edilgenlik Eki:**

ET'de ek X sınıfı ekler arasında olup uyuma bağlılık gösterir: 'katıl-, örtül-, tiril-, soklun- vb.' (Gabain 1988: 59) EAT' de ekin genellikle düzleştiği, nadiren de uyuma bağlandığı görülür: 'açıl-, viril-, ekil-, dutıl-, süril- vb.' (Gülsevin 1997: 140, Timurtaş 1994: 38) SN'de ise ekin çeşitli yazılışlarıyla karşılaşılmıştır:

**- Taban ünlüsünün yuvarlak, ek ünlüsünün düz olduğu şekil:**

...uvak taşlar ayağumuzdan dökilür (دوکلور). (SN B26b-6)

...gâziler görilen (کوریلن) düşün ta biri budır. (SN B43a-6)

Andan süzilüp (سوزیلپ) indi. (SN B11a-3)

Metinde yardımcı ünlünün gösterilmediği örnekler de tespit edilmiştir.

...ol zahmdan kan dökildi (دوکلدی). (SN B61b-14)

...ulu put altundan düzilmiş (دزلمش) vardı. (SN B35a-6)

...ak bez ile örtilmiş (ارتمش) gibi turr. (SN B6a-5)

Çünkü toğrıldıñ (طغرلديك) muştuluk olsun kim... (SN B12b-5)

Metinde ek ünlüsünün hareke ile gösterildiği örnek de tespit edilmiştir.

Kuş gibi ayağundan dutıldıñ (دوتلديك) nicesin didi. (SN B107b-9)

**- Taban ünlüsünün düz, ek ünlüsünün yuvarlak olduğu şekil:**

...elleri ve ayakları kırıldı (قرولدي). (SN B52b-7)

**4. 3. 2. 6. {- (I)ş-} ( < EAT -(I)ş- < ET -(°)ş-) İşteşlik Eki:**

Ek, ET'de dudak uyumuna bağlı olan ekler arasındadır: 'tapış-, körüş- vb.' (Gabain 1988: 60) EAT'de ekin düzleştiği tespit edilir: 'görüş-, seviş-, bakış- vb.' (Gülsevin 1997: 141) SN'de de ek ünlüsünün farklı yazılışları gözlenir:

**- Taban ünlüsünün yuvarlak, ek ünlüsünün düz olduğu şekil:**

...din yolına durışalum (دوریشلوم). (SN B43a-7)

Yusuf'a eriştiler ve anuñla görıştiler (کوریشدلر). (SN B41b-4)

Server'e karşı gelüp görıştiler (کوریشدلر). (SN B69b-3)

Metinde ek ünlüsünün yazılmadığı örnekler de tespit edilmiştir.

Şerif'e geldi dahı bulıştilar (بولışدلر). (SN B17a-14)

...sahra-i Dermüş'ta bulıştilar (بولışدلر). (SN B26a-9)

...kuca kuca görıştiler (کورışدیلر) bir... (SN B9a-10)

...nefsiyle gelüp görıştiler (کورışدیلر). (SN B8b-7)

**- Taban ünlüsünün düz, ek ünlüsünün yuvarlak olduğu şekil:**

...aşağıdan Marka diyü çağruşurlardı (جاغروشورلردی). (SN B32b-6)

#### 4. 3. 2. 7. {-(I)nTI}:

SN'de fazla rastlanmayan bir ektir:

...bir ürkündilik (اوركنديك) oldı. (SN B70b-1)

#### 4. 3. 2. 8. {+DI}:

Bu ek de SN'de birkaç örnekte düz ünlülü olarak tespit edilmiştir:

...dirken bir güriildi (گوريلدي) koptı. (SN B35a-15)

...anuñ içinde bir güriildi (گوريلدي) çıkardı. (SN B72b-9)

...ammā horuldısı (خورلدسي) huddāmlara erdi. (SN B2b-10)

### Sonuç

Dilde meydana gelen olayları (değişme, gelişme vb.) tek etkene bağlı olarak değerlendirmek yanlış olur. Çünkü, dilde görülen değişme ve gelişmelerin bir çoğu, o dili konuşan toplumun sosyal yaşantısından üzerinde yaşadığı toprağın yapısına, iklim koşullarından modasındaki değişmelere kadar her şeyden etkilenecek oluşur. Dildeki en az çaba gayesi ve fonetik etkenler de bu olayların meydana gelmesinde büyük pay sahibidirler. Türkçe, bu değişim ve gelişmelerin takip edilebildiği dillerdendir. En eski yazılı kaynaklardan günümüze kadar, elde bulunan metinler dilde meydana gelen olayların takibinde önemli bir malzeme oluşturur.

Bu makaleye dudak uyumunun araştırılması açısından kaynaklık eden metin, XV. yüzyılda yazılan 'Saltuk-nâme'dir. Bu metnin elde bulunan nüshaları XVI. yüzyılda istinsah edildiğinden ses ve şekil yapısı itibariyle devirlerarası geçiş özelliği gösterir.

Uyumun takibi açısından elverişli yapılar olan ekler, SN'de üç grupta incelenmiştir. I. sınıftaki ekler, ET'de düz ünlü taşıyıp SN'de de düz şekilli olan I sınıfı eklerdir. Bu ekler dudak uyumuna en geç tâbi olma özelliği taşırlar. SN'de de bu eklerin (+CI, +(s)I, -mİş) düz şekilleri tespit edilmiştir. Dolayısıyla Johanson'a (1981: 152) göre SN'deki bu ekler, R safhasını temsil eden eklerdir.

SN'de çoğunlukla ikili imlâ ile görülen ekler, II ve IIIa sınıfı eklerdir. Ayrımsızlık ( I ) safhasını temsil eden bu ekler genellikle iyelik ve iyelik kökenli şahıs ekleridir. Bunların yanında /+dUr/ bildirme, /-dUk/ partisip, /-Up/ gerundium, /+nUñ/ genitif ekleri de SN'de ikili şekil gösteren ekler arasında yer alır. Eklerin yuvarlak şekilleri düz ünlülü tabanlara eklenirken, düz şekilleri yuvarlak ünlülü tabanlara gelir. İşte burada dilin vermiş olduğu bir tepkiden söz etmek mümkündür. Bu durumu Lars Johanson 'tepkime fenomenleri' olarak adlandırır. Bu eklerde bulunan /ñ/ ve /m/ ünsüzlerinin yuvarlaklaştırıcı etkisi, eklerin dudak uyumuna bağlanmalarını engelleyerek A safhasına (X sınıfına) geçişlerini geciktirmiştir.

IIIb sınıfındaki ekler IIIa sınıfına göre dudak uyumuna daha erken girmiş eklerdir. Ancak, SN'de bu eklerin çoğunlukla düz ünlülü şekilleri tespit edilmiştir, az sayıda örnek de yuvarlak ünlülüdür. Dolayısıyla, SN için bu gruptaki ekler henüz dudak uyumunu yansıtır özellikte değildir.

Yalnızca bir eserden hareketle dildeki değişme ve gelişmelerle ilgili kesin sonuçlara varmak çok güçtür. Çünkü, bir eser tutarlı veriler elde etmede yetersiz kalabilir. Bu çalışma, SN'nin bir takım incelemelerden sonra dudak uyumu açısından hangi aşamada olduğunu tespit etmeyi amaçlamıştır, sonuçlara ulaşmada ancak bir adım niteliğindedir. Aynı dönemde yazılmış başka eserlerin de bu tür değerlendirmelere tâbi tutulması sorunların çözülmesine ve belirsizliklerin giderilmesine katkıda bulunacaktır.

#### Kısaltmalar

B	Bor Nüshası
EAT	Eski Anadolu Türkçesi
ET	Eski Türkçe
SN	Saltuk-nâme

#### KAYNAKÇA

- AKALIN, Şükrü Halûk (1987). *Saltuk-nâme I* (İnceleme-Metin) Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- AKALIN Şükrü Halûk (1989). "Saltuk-nâme'nin Yeni Bulunan Nüshaları ve Bazı Düşünceler", *Türk Kültürü Araştırmaları*. c. 26/2. Ankara, s. 229-234.
- AKALIN, Şükrü Halûk (1995). "Ebü'l-Hayr-ı Rûmî'nin Saltuk-nâme'si", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten 1992*, Ankara: TDK Yay., s. 37-59.
- BRENDEMOEN, Bernt (2000). "Trabzon Ağızlarındaki Ünlü Uyumu ve Yöntemsel Açından Düşündürdükleri", *Türkçe'nin Ağızları Çalıştay Bildirileri*, hzl.: A. Sumru Özsoy- Eser. E. Taylan. İstanbul: Boğaziçi Üniv. Yay., s. 35-46.
- BRENDEMOEN, Bernt (1980). "Labiyal Ünlü Uyumunun Gelişmesi Üzerine Bazı Notlar", *Türkiyat Mecmuası*, c. XIX, 1977-79, İstanbul.
- DEVELİ, Hayati (1995). *Evlîya Çelebi Seyahatnamesine Göre 17. Yüzyıl Osmanlı Türkçesinde Ses Benzeşmesi ve Uyumlar*, Ankara: TDK Yay.
- Ebü'l-Hayr-ı Rûmî (1987-1988-1990). *Saltuk-nâme I-II-III*, hzl.: Şükrü Halûk Akalın, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay.
- ERGİN, Muharrem (1993). *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Bayrak Basım, Yayım, Tanıtım.
- GABAIN, A.Von (1988). *Eski Türkçenin Grameri*, çev.: Mehmet Akalın, Ankara: TDK. Yay.
- GABAIN, A.Von (1998). "Eski Türkçe", çev.: Mehmet Akalın, *Tarihî Türk Şiveleri*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları s. 29-66.
- GÜLSEVİN, Gürer (1997). *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*, Ankara: TDK Yay.
- JOHANSON, Lars (1981). "The Indifference Stage Of Turkish Suffix Vocalism", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten 1978-79*, Ankara: TDK Yay.
- KORKMAZ, Zeynep (1995). *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, Birinci Cilt, Ankara: TDK Yay.
- \_\_\_\_\_ (1989). "Eski Anadolu Türkçesindeki -van / - ven, -vuz / -vüz Kişi ve Bildirme Eklerinin Anadolu Ağızlarındaki Kalıntıları", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten 1964*, TDK Yay., Ankara, s. 43-65.
- Mahmûd b. Kâdî-i Manyas (1993). *GülîstanTercümesi*, Giriş – İnceleme – Metin – Sözlük, hzl.: Doç Dr. Mustafa Özkan,, Ankara: TDK Yay.
- MANSUROĞLU, Mecdet (1998). "Eski Osmanlıca", çev.: Mehmet Akalın, *Tarihî Türk Şiveleri*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., s. 247-176.
- SELÇUK, Mehmet (1985). "Sarı Saltuk". *Türk Edebiyatı Dergisi Destan Özel Sayısı*, İstanbul, S. 145, s.71-72.
- TEKİN, Talat (2000). *Orhon Türkçesi Grameri*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi, Ankara: Şafak Matbaacılık.
- TİMURTAŞ, Faruk Kadri (1994). *Eski Türkiye Türkçesi XV. Yüzyıl (Gramer-Metin-Sözlük)*, İstanbul: Enderun Kitabevi.